TARİH Konuşuyor

CİLT: 8

SAYI: 51

NİSAN 1968

125 KURUŞ

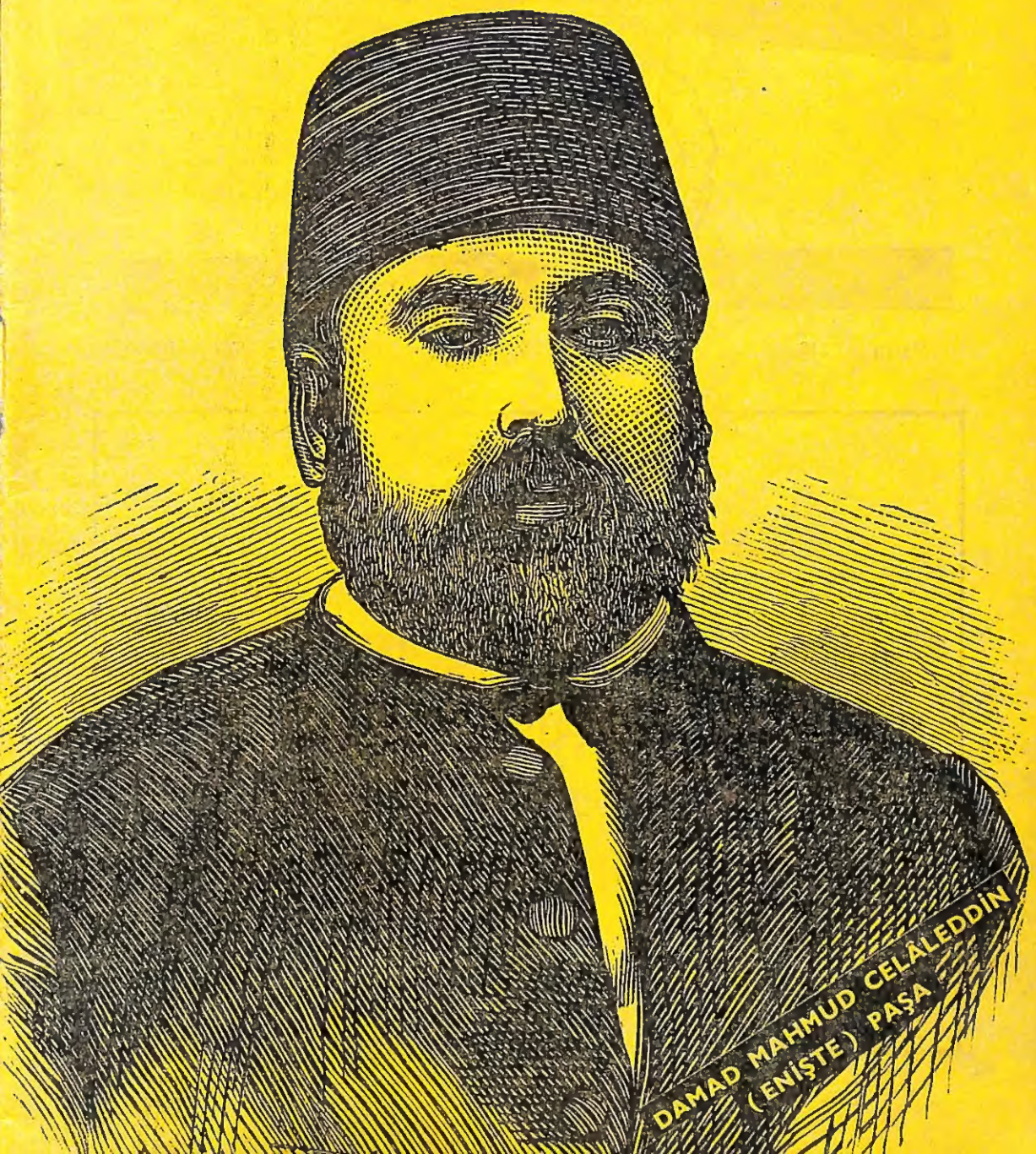

DAMAD MAHMUD CELÂLEDDİN (ENİŞTE) PAŞA

Mevduatta
yüzde
yüz!
Artış

Tasarruflarınıza..
Yüksek faiz
Çeşitli para ikramiyeleri
Esnaf kredisi

TÜRKİYE HALK BANKASI A. Ş.

Tarih — 346

(Basın : A — 20107 — 10303)

1968 YILINDA

17 Milyon

Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon

T.C. ZİRAAT BANKASI

Tarih — 347

(Basın: 10183)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 8 Sayı : 51 NİSAN 1968 FİATI : 125 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

Murabere ve para gönderme adresi
Posta Kutusu 67
İSTANBUL

ABONE ŞARTLARI
Yıllık 12 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

Aboneler için her yıl maliyetine, pantazot cild kapakları verilmektedir.

Yahya Efendinin acı hükmü

OSMANLI şairleri arasında hayat felsefesini mısralarının temel örgüsü yapmış olanlar, insan oğlunun zaaflarını müsamaha ve mâzeret aramadan dile getirmişlerdir. Üç Padişah devrinde ŞEYHÜLİSLÂMLIK gibi, dinî ve manevî mertebelerin üst makamını liyakatle dolduran Yahya Efendinin bir "hikmet"i vardır ki, günümüzün ruh yapısını cildlerden güzel anlatır :

Unuturlar seni bîçâre heman ölmiye gör

der Yahya Efendi...

★ ★ ★

Durup dururken bu elemli seslenişe ne lüzum var diyeceksiniz... Öyle değil! Sadece seslenış değil, aslında feryad olması gerekirdi bu dertlenmenin....

Ocak ayının son haftasında bir vatan emektarı daha sessiz sedasız ebediyete revân oldu : Şeyh Şamil'in torunu Hamza Osman Erkan... Elimdeki Teşkilât-ı Mahsusa dosyalarındaki sicil kayıtlarına göre onaltısının içinde vazife almış. Tehlikelerin üzerine gitmiş. 1914 - 1919 arasında öyle himmetlerin içinde adı ve emeği var ki, bugünün gencine göre bunlar, birer R o m a n konusu,. Amma kişileri de, artık kendi ülkemizin sınırları içinde düşünülemiyecek romanların mevzuu... Çelenk istememiş Hamza Osman Erkan... Emeklerini, eğer kalabilmişse vefakâr dost muhitinin bir kaç buket çiçeği ile örterek kendi mazisine hakaret edilmesini istemediği için olacak...

Şeyh Şamil'den kopup gelen yiğitliğin torunda düğümlendiğini anlatmak istediğim zaman, arkadaşım Mustafa Unan gülümsedi : "— Şeyh Şamil'i hatırlıyan kim ki torununa hisse kalacak?" dedi. Ben Size hatırlıyanı söyliyeceğim: Bugünlerde, Şişli Çocuk Hastahanesinin ortopedi kliniğinde yatan "Bir hasta" var: Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu... Hani bizim gafillerin bilmiyerek, bilenlerin de gizli maksadlarla Millî Mücadelede Bolşeviklerden aldığımızı söyledikleri RUS ALTINLARI var ya, işte onları, kardeş Buhara Türklerinin armağanı olarak gönderen emektar... Hasta yatağında Şeyh Şamil'in torununu hatırladı ve son uğurlamada bulunamamasının dertlenişi öylesine gönüldendi ki... Bu sessiz elemde, kendi akibetinin izleri üzerinde gibi dinledim muhterem Osman Kocaoğlunu...

★ ★ ★

Ve, Şeyhülislâm Yahya Efendiye içerledim : Beşerin zaaflarını böylesine yalın ve katıksız ortaya koyduğu için.

Ne var ki, kalanlar, vefa ve kadirşinâslığın bekasını değil de cenaze namazını kıldıracak kadar azlıkta... Elemin teselisi de bu. — K u t a y .

تاریخی بر واقعه: بویوك ملت مجلسی

بوکون آنقره حقیقةً تاریخی بر واقعه یه هم شاهد، هم صحنه اولویور: تهلکه‌لره معروض اولان مقدراتی سلامت ساحله چیقارمق اندیشه وعزمی ایله بیقرار بولونان ملتك هر طرفده وبك آز بر مدت ظرفنده انتخاب واعزام ایتدیکی مبعوثلر بوراده بویوك بر ملت مجلسی حالنده اجتماع ایدییورلر. بو واقعه، خارقه‌لرله طولو اولان تاریخمزده ملتك یاشامق قابلیتنی اثبات ایدیجی دلیللرك بلکه الك یوکسکنی تشکیل ایدر. دینلسه خطا اولماز. ملتمز، یالکز عثمانلیلق حیاتی تمللری آتیلمقده ایدی. یینه مثلا شو آنقره اووه سنده دزدنجی پادشاهمز ییلدیرم بایزیدك تیمورلنکه مغلوب وأسیر دوشمه‌سی نتیجه‌سنده عثمانلی سلطنتی تارومار وپریشان اولوب کیتمش ضایبلاجق بر وضعیته دوشمش ایکن آز زمانده یینه درله‌تو طوپارلانمغه ومقدر مجرای اعتلاسنده یورومکه ظفر بوله‌سی ملتك قابلیت حیاتیه‌سنه عائد بر معجزه‌دن باشقه برشیمیدر؟

ایشته بوکون یینه عینی ملت حیات وممانته عائد مدهش احتمالر اوکنده یکی بر دور

TARİH KONUŞUYOR'un tarihin sinesine tevdi ettiği gerçeklerden birisi olan Hâkimiyet-i Milliyye'nin "BAŞMAKALESİ" nin ilk satırlarının klişesi... Kırk sekizinci yıl dönümünde Millî Mücadele ruhunun meşrûiyetinin bu ibretli tablosu önünde bugün öylesine düşünülecek ibretler var ki...

Kırk sekiz yıl önce,
23 Nisan 1920 cuma

Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi için: "TARİHÎ BİR VAKİA„ diyordu

Yazan : Cemal KUTAY

Mustafa Kemal Ankaraya geldiği zaman valilik makamında Yahya Galib Bey bulunuyordu. EYUB ŞEYHİ olarak tanılan ve HAKAN unvanıyla adlandırılan bu vatansever, cesur, fazilet sahibi insan, Ali Fuad Paşanın vali Muhittin Paşayı makamından fiilen uzaklaştırmasından sonra idareyi eline almış, defterdar vekâletini de ifaya başlamış ve Hey'et-i Temsiliyenin masraflarını Maliye Hazinesinden yaparak, fiilî hükümranlığın milletin temsilcilerine geçtiğini ilân etmişti.

Sıvas'ta İrade-i Milliyye gazetesini çıkartan Mustafa Kemal, Ankaraya gelişinin hemen haftasında bir gazete çıkarmak ihtiyacını duymuş ve vilâyet matbaasının durumunu tetkik etmesini, yâverlerinden Receb Zühtü Beye emretmişti. Atatürk'ün kendisine SOYAK,

(soyu temiz) soyadını verecek kadar sevgi ve güvenini kazanmış olan Recep Zühtü, her mevzuda kendisine baş vurdukları Yahya Galib Beyden vilâyet mat baası için bilgi almıya gittiği zaman, Hakan'ın yanında, birisi oturmuş vaziyette, öteki ikisi ayakta üç kişi bulmuştu. Mevzuu öğrenen Yahya Galib Bey bir kahkaha atmış, karşısında oturan yaşlıca zatı göstererek :

"— Matbaa mı? İşte müdürü bu zat!.. Fehim Efendi.. Bunlar da işçileri.. Dört aydır maaş veremiyoruz. Para istemiye gelmişler. İşinizi onlarla halledin!"

demişti. Mustafa Kemal bizzat gelmiş, matbaayı görmüştü: Kolla çevrilen ve iki merdanesine yukarıdaki hazneden mürekkep alan en eski sistem bir baskı makinesi ile çoğu eskimiş kırk kadar hurufat kasası, bir de el pedalı!.. Ötede de kâğıt keskisi vazifesini gören hurdalaşmış mukavva giyotini!..

Ankara vilâyetinin matbaası bu idi işte...

Mustafa Kemal, işçilerin birikmiş maaşlarını Hey'et-i Temsiliyenin mütevazi kasasından verdirmiş :

"— Bunların varlığı paradan mühim."

demişti. İşte, şimdilik kaydı ile haftada İKİ defa çıkan Hakimiyet-i Milliyye böylece kurulmuştu.

KALEMİ ELİNE "İMTİYAZ SAHİBİ" OLARAK ALAN GAZETECİ!

Recep Zühtü, **hayatımın en beklemediğim vazifesi** dediği "macera" yı şöyle anlatır :

"— Matbaadan vilâyet makamına gelmiştik. Burası, Hey'et-i Temsiliye riyasetine ayrılmıştı!. O çelebi ve babacan hâlinden umulmıyacak kadar ince bir zat olan Yahya Galib Bey, vilâyet makam odasını, artık milletin iradesini fiilen eline almış olan Mustafa Kemal'e tahsis etmişti. Paşa bana bir kâğıt uzattı. "- Yazınız bakalım..." **dedi :**

Ankara vilâyet-i aliyyesine

Efendim Hazretleri,

Bi - mennihil - kerîm önümüzdeki cuma gününden itibaren, şimdilik haftada iki defa olmak üzere HÂKİMİYET-İ MİLLİYYE adı altında bir siyasî gazete neşretmek arzusunda olduğumdan lüzumlu imtiyazın itası bâbında müsaade-i devletleri müsterhamdır."

Ve, altını işaret ederek :

"— Şimdi imzala bakalım sahib-i imtiyaz ve müdir-i mes'ul beyefendi!.." emrini verince, öylesine şaşalamışım ki, gayr-ı ihtiyârî :

"— Aman efendim.. Kim? Bendeniz mi Paşam?" **sualleri birbirini takib etmiş, Paşa benim hâlime evvelâ kahkahalarla güldü, sonra dört elle sarılarak elimden geldiği kadar başarmıya çalıştığım vazifemi tebliğ ve tekrar etti : Ben, böylelikle, gazetecilik hayatına, bir çokların gaye ve hayâl edinerek ömürlerini vakfettikleri, ve her zaman da eremedikleri hedeflerine, imtiyaz sahibi ve müdür-i mes'ullükle başladım. O vazifem tamamlandığı zaman da bir daha dönmedim, hatta bu arzuyu da duymadım... Fakat gazetenin sahibi bendim amma, bilhassa ilk günlerde Başmuharriri bizzat Mustafa Kemal Paşa idi. Bir zaman sonra neşrini istediği mevzuları bana dikte ettirir, hazırlatır, okur, tashih ederdi. Böylelerinden bazılarını hâlâ muhafaza ederim. Fakat bazılarını da, ya metin halinde bana yazdırır, veya bizzat kendisi yazardı. Daha sonra ne oldu, pek bilmiyorum, bizzat kendisinin yazdıklarını bile, bana istinsah ettirir, mürettiphaneye böylece verirdi."**

TARİHİ BİR VAKİA : "BÜYÜK MİLLET MECLİSİ"

Recep Zühtü Beyin "kıymetli birer hatıra" olarak sakladığı metinler arasında bir tanesinin, Hâkimiyet-i Milliyye'nin 24 sayılı nüshasında çıkan ve **"Tarihî bir vakia : BÜYÜK MİLLET MECLİSİ"** başlığını taşıyanın, bu ayın 23 üncü günü kırksekizinci yıl dönümündeyiz. Evet!.. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışının "nasıl bir hadise?" olduğunu Mustafa Kemal'in izah şekli ni bir daha ve aradan kırk sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen tekrar dinlemek, ard düşüncelerle rejim tartışmaları içine sürüklenmek istenen 1968 Türkiyesi için ibretlidir.

Tarih 23 Nisan 1336 (1920) Cuma.

24 sayılı Hakimiyeti Milliyyenin bugün bir mecmua boyundaki dört sütunluk birinci sahifesinin ilk iki sütunu bu başyazıya ayrılmış. O buhran günlerinde meşrû bir parlâmentonun değeri ne güzel anlatılıyor :

"Bugün Ankara hakikaten tarihî bir vakiaya hem şahid, hem sahne oluyor: Tehlikelere marûz olan mukadderatını selâmet sahiline çıkarmak endişe ve azmi ile kararsız bulunan milletin her tarafa ve pek az müddet içinde seçtiği mebuslar burada büyük bir millet meclisi hâlinde içtima ediyorlar. Bu vakia, hârikalarla dolu olan tarihimizde milletin yaşama kabiliyetlerini ispat edici delillerin belki en yükseğini teşkil eder denilse hata olmaz. Milletimiz, yalnız Osmanlılık hayatı itibarıyla aslında yedi asır, daha şâmil bir nazarla bakılacak olursa binlerce senelik hayatında pek çok felâket bâdireleri geçirmiş, adetâ inhilâl ve izmihlâline hüküm verilmekten başka yapılacak bir şey yok gibi görünen hengâmeler içine yuvarlanmıştır. Fakat her bâdireyi akıllara hayret verecek yeni bir hayatın temelleri ve binaları takib etmiş, dün artık yokluğuna hüküm verilen milletimizin bugün yeniden kalkınmış ve yükselmiş olduğu görülmüştür. Türkeli ve İslâm Yurdu olan şu mübarek Anadolu topraklarında Selçuk hükümetinin küçük beyliklere dağılarak zevâle yüz tuttuğu sırada onun yerine Ertuğrul evlâtlarının Başbuğluğu ile daha muazzam bir saltanat çıkarmış olan milletimiz değil midir?"

Ogünün ümidsizlik seli içinde bu ne asîl, ne derin kurtuluş azmidir? Bakınız, Mustafa Kemal, büyük milletinin hayatiyetini, FERDlerden ve MÜESSESE'lerden alıp, milletin ruhuna nasıl bağlıyor :

"Milletlerin bu gibi hâllerde varlıklarını korumaya mâtûf olan hareket ve iradeleri, çok zaman, şu bizim bildiğimiz alelâde mantığın tefekkür silsilesinden çok yüksek kıymette hayat alâmetleri taşır. Çünkü o hareket ve o iradelerin menbaı ferdin kalbinde veya kafasında değildir, belki uzun bir tarihin terkib ettiği mânevî şahsiyet-i milliyededir."

ASİL BELGELER ve ASİL ŞAHSİYETLER..

Türkiye Büyük Millet Meclisinin terkibini anlatan Mustafa Kemal'in yazısında bir de **Meclis-i Kebîr-i Millî** tâbiri var : Biliyoruz ki Mustafa Kemal Samsun'a çıkarken, Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mirlivâ Mustafa Kemal Paşa idi. O, bu makam ve rütbesini kullanırken, **Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî** unvanını da unutmuyordu. Büyük adam, gaye si için vasıtaları, ihtiyaç ânına kadar ihmal etmiyen tedbirli insandır. Tarihin muhatabına vereceği hüküm, bu vasıtalara dayandığı müddetçe tâviz verip vermemiş olmasını temel mesned yapar. Mustafa Kemal, şahsına ait unvan ve rütbeleri gayesi için meşrû vasıta olarak kullanmakta bir an tereddüt etmedi. Onları, gayesi için tehlike olduğu anda da, zerrece fütûr getirmeden, hiç bir fâni hesabın esiri olmadan fedâ etti, **sine-i millete bir ferd olarak** çekildi: Müşîrlik rütbesi de, Gazilik unvanı da, en büyük hissesi cesaret ve bilgisinin olduğu tarihin tasdikinde olan **SAKARYADAN SONRA'**dır. O, bütün bu tâvizler içinde iki büyük varlığın değerine toz kondurmadı : Hâkimiyetin sadece milletin olduğuna bir, bu hâkimiyetin Büyük Millet Meclisinin varlığında tecelli ettiğine iki...

Asıl belgeler, işte böylesine buhran ve karar günlerinde **gönülden ve mantıkdan kopup gelen katıksız söyleyişler'**dir ve asıl şahsiyetler de neticelerin elden kaçırılmaması anlarında değil, neticelerin hayâl ve ümid olduğu devrelerde ortaya konulmuş hizmetlerin ışığında beliren yapıdır.

Mustafa Kemal, 23 Nisan 1920 den 10 Kasım 1938 e kadar İLK TEŞHİS'ine sadık kaldı...

FRANKLEN BUYYON'un SUALİ ve SOYSALLIOĞLUNUN CEVABI

İtalyanlar Konya - Antalya çevresini tahliye ettikten sonra Mustafa Kemal'in gayesi, Adana - Urfa - Antep'i de Fransız işgalinden kurtararak Yunanlıların, daha gerçek manası ile İngilizlerin karşısında rahat kalmaktı. Bu bakımdan Birinci ve İkinci İnönünden sonra asıl

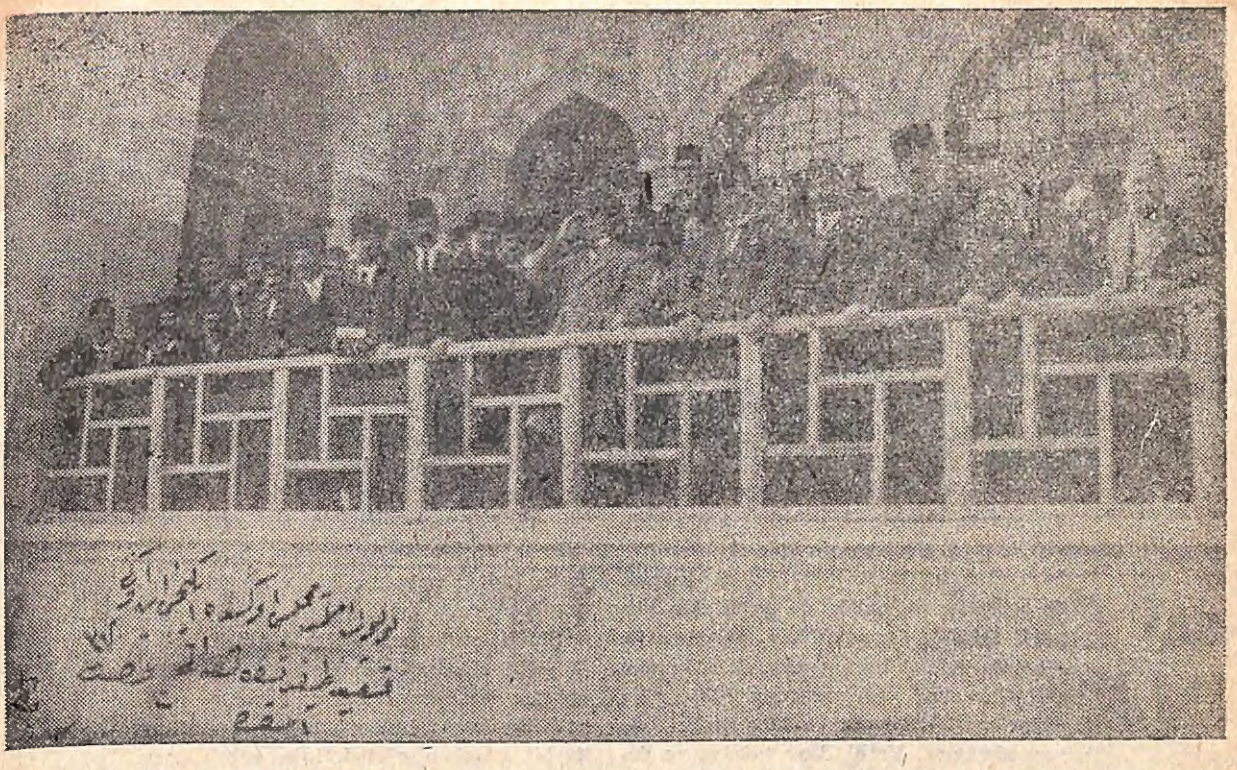

Yıl 1921... Türkiye Büyük Millet Meclisinin vatanın kaderini eline alması üzerinden bir yıl geçmiş. İkinci İnönü kazanılmış. Bugün MÜZE olan o eb'adı küçük, fakat içinde Türklüğün SON müstakil devletinin, hâkim ve galib olduğu kadar insafsız bir dünyaya karşı mücadelesinin yapıldığı için BÜYÜK olan binası balkonundan halkı selâmlıyan Mustafa Kemal... Çeşit çeşit düşünceler ve yaşama düzeninden kopup gelen bu insanları TEK BİR GAYE etrafında şahlandıran hadise için ne güzel söyler : "...Çünkü böyle hareketler, ferdlerin kalbinde ve kafasında değildir : Belki uzun bir tarihin terkib ettiği mânevî şahsiyet-i milliyyededir."

Bir teşhis ki, terkibine güvenen nefsine daima tatbik edebilir : Cesareti ve güveni olmak şartiyle !

maksadını Kilikya cephesine çevirdi ve Franklen Buyyon'un gelişini hasretle bekledi.

O günlerin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey **(sayın Yusuf Kemal Tengirşenk)** çok şükür hayattadır ve olubbitenleri artık katıksız, rötuşsuz, hiç bir fânî düşüncenin tesiri olmadan anlatmak günü gelmiştir: O günlerde Ankaranın temel konusu, Franklen Buyyon'la sağlam ve tatminkâr anlaşmaya varabilmekti.

Fransız devlet adamı, herşeyden önce, Millî Mücadele Parlamentosunun vasfı ve yapısı üzerinde durdu. Tarih bilen adamdı Franklen Buyyon... Kendi milletinin geçmişinden misâl aramıya lüzum kalmadan teşhisini koydu: Ankaradaki, 1789 İhtilâlinin Assamble Nasyonal'in den de farklı idi. Peki.., İsmi neden BÜYÜK'tü: Bu birim kıyaslamasını nereden, hangi ölçüden alıyordu?

Büyük Millet Meclisinin Hariciye Komisyonu raportörü **(mazbata muharriri)** olan Burdur mebusu Şoysallıoğlu İsmail Suphi Bey, Birinci Meclis kadrosu içinde yabancı dili bilen, Batı görmüş şahsiyetlerdendi. Güzel konuşur, güzel yazardı. Mustafa Kemal, Franklen Buyyon şerefine Çankayada verdiği mütevazı yemeğe, Soysallıoğlunu da davet etmişti. Franklen Buyyon'a, daha öncesinden hiç bir uyarma yapılmadığı kanaatını tam veren dekor içinde, Fransızca sordu :

"— Değerli misafirimiz parlamentomuzun ismi üzerinde duruyorlar. Bu ismin kaynaklarını izah eder misiniz?"

İnsanlar, bilhassa kafasındakileri maziden ilham alabilen insanlar, hislerini ayaklandıran ve hafızalarında izleri derinlemesine yerleşmiş mukaddes fikirlere, yaşadıkları devirden misâl olabilmiş hadiseler önünde heyecanlıdırlar,

Nasıl yazar, yazdırırdı?

Recep Zühtü Soyak anlatıyor :

"— Bana, Hâkimiyet-i Milliye'nin sahibi olacaksın emrini verdiği zaman şaşırdığımı görünce gülmüş :

"— Ben tecrübeli gazeteciyimdir. Bilmez misin?" demişti. Nasıl bilmezdim ? Macerayı, evet, macera denilmiye değer hadiseyi Cevad Abbas Beyden dinlemiştim: Atatürk'ün çok sevdiği, yakın dostu Ali Fethi Bey (rahmetli başvekil Ali Fethi Okyar), mütarekede MİNBER isimli bir gazete çıkarmıştı. Sermayesinin büyük kısmını da Mustafa Kemal Paşadan borç almıştı. Gazete yarı yolda kalınca da sermaye de, emek de hebâ olup gitmişti tabii... Cevad Abbas anlatırdı ki, Mustafa Kemal Paşa gazete ile yakından alâkadar olur, yazı yazarmış. Fikirlerine değer verdiği kalem sahiblerinden de yazı almasını Fethi Beye tavsiye ve delâlet edermiş.

Çok kolay ve konuşur gibi yazardı. Müsvedde yapmazdı. Kısa cümleleri tercih ederdi. Yazısını başkasına okutmaktan ve dinlemekten zevk alırdı :

"— Böyle olursa hatalar hemen sırıtıyor." derdi.

Bir kaç defa da mevzuu bana dikte etmeyi denemişti. Fakat anlatışı o kadar selis ve üslûbu o kadar akıcı idi ki, ben o NOT'ları süratle yazar, sonra temize çeker, kendisine okumak isterdim. Benim uhdeme düşmüş olanı bildiği için tebessüm eder :

"— Ne zahmet... Nasıl olsa okuyana heyecanından gözyaşı döktürecek kadar mükemmel olmuştur..." derdi. Bütün bu mevzuun çetinliğinden ürkmemem için basit gösterme arzusu içinde yazılarına ve yazı hâline gelmiş sözlerine çok dikkat ederdi. Bazen bir kelimenin yerini isabetle bulabilmek için birkaç deneme yapardı.

Şimdi, aralarında çoğu Atatürk'ün EL YAZISI olan müsveddeleri neden saklamamış olduğuma âdeta yüreğim yanıyor. Bunların içinde o günlerin hadisâtını tesbit ederken görüşlerinin şahsîliği ve çapı öylesine tezahür ederdi ki, daha sonra bunlar, tatbikatını gördüğümüz BÜYÜK HADİSELER olmuştu.

Bilmem, dünyanın başka bir yerinde ve başka bir devirde, bir BÜYÜK ADAM'ın hususiyetleri içinde böylesine rastlamak mümkün müdür ?

Atatürk'ümüz gerçekten eşsizdi..."

* * *

hatta tarafsız değildirler: İsmail Suphi Beyin TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'nin temel yapısını izah tarzı, Fransız devlet adamını böylesine duygulandırmıştı: Anadolu milliyetçileri için "asîler" tâbirini kullanan sicilli düşman Klemanso'ya karşı Puankare'nin :

"— Vatanını binbir yokluk içinde müdafaa eden insanlara Fransanın tarihinde asî değil, kahraman derler.." çıkışın da, politika rakibine karşı tenkidin olduğu kadar, Franklen Buyyon'un memleketine dönüşünde anlattığı Ankara ve Kemalist'lerin havası vardır...

NEREDE O İDRAK ?

Bir Tanrı cezası gibi, ULUS'un arşivinin yanmasıyla, bugün elde, o eski Hâkimiyet-i Milliye koleksiyonun'dan ancak tam olarak İKİ takım var!.. Mustafa Kemal'in yolundan böylesine ayrılanların havasının hâkim olduğu bir çatı altında Hâkimiyet-i Milliyye koleksiyonu vefayı olduğu kadar, mantığı da rahatsız ederdi!

Nerede o hizmet ki, Sivas'daki İrade-i Milliyye dahil, hiç olmazsa büyük zafere kadar Hâkimiyet-i Milliyye'nin nüshalarını, hadiselerin dip - not'larıyla birlikte bugünün neslinin eline versin.. Halk Partisi, Atatürkle olan bağlarının kopmuşluğunu ortaya koyacak böylesine bir emeği elbet göze alamazdı. Ya sonrakiler? Ya hele, giriştikleri MEDENİYET KAVGASI'nda samimî iseler bugünküler?

Kırk sekiz sene önce söylenmiş ve yazılmış olanlar, bugün Millî Mücadele neticelerini halk ve vatan üzerinde cazip adların gölgesi altında halka ve vatana tasallut yolunda olanlara susturucu cevaplar silsilesidir. Burası böyle.. Fakat şurası da acı gerçek ki, neticelerin yed-i emîni olanlar için bu yakın geçmiş meçhuller dünyası..

Kimin kime siteme hakkı var ?

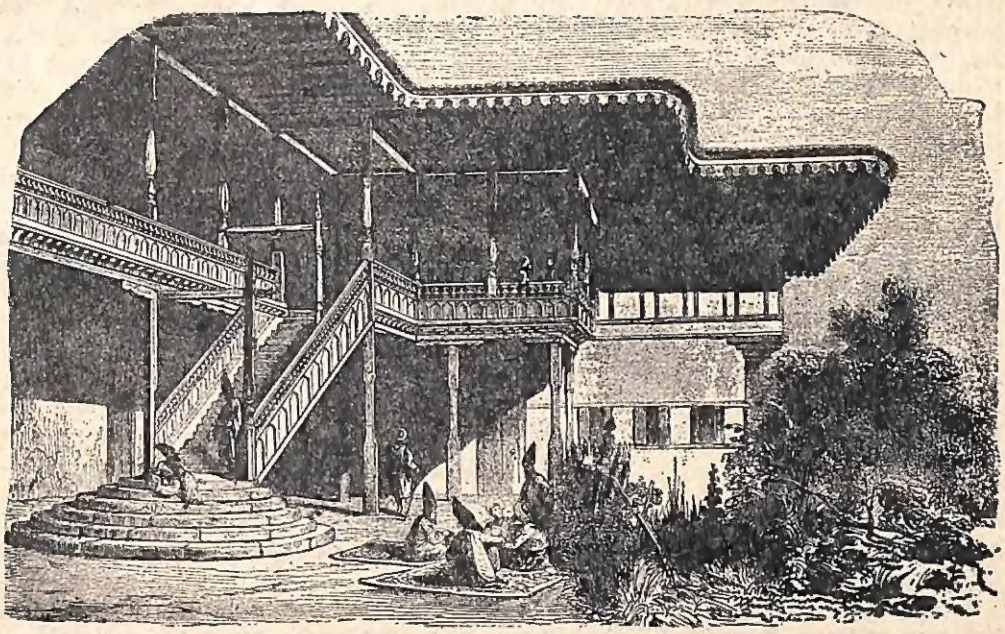

Anadolu'da Osmanlı egemenliğine uzun zaman mukavemet eden Puntos Rum - Bizans devletinin merkezi Trabzon'dan bir manzara : Ahmet Bey konağı (1847).

Anadolu'da yüzyıllar boyu kardeşi kardeşe düşman eden

SAFEVÎLİK - ŞİÎLİK, DOĞUŞU ve GAYELERİ

Yazan : Nazmi SEVGEN

Anadolu'nun dinî ve siyasî tarihi üzerinde büyük ve çok önemli etkisi bulunan Safevîliğin, dolayısiyle Şiiliğin aslı ve menşei üzerinde kısa bir tetkik yapmak, Anadolu'nun dinî ve siyasî tarihi bakımından faydalı olsa gerektir.

1252 yılında Hazar Denizi'nin güney - batı kıyılarına yakın Erdebil civarında dünyaya gelen Safiyyüddin tarafından yeni bir tarikat kurulmuş ve onun adına izafetle **Safevî** ismini almıştır. Bu şeyh, ecdadını Musa el-Kâzım'a, bunun delâletiyle de Hazret-i Ali'ye kadar götürüyordu.

Erdebil, yüzyıllar boyunca dinî merkez vasfını muhafaza etmiş, muasır devletlerle münasebet tesis ve idamesine çalışmıştır. Bu sülâleden otuz zat gelmiştir. Bunların içerisinde Safiyyüddin'den sonra 1334'de pîr olan Sadreddin, 1392'de pîrlik mertebesine ulaşan Sultan Hoca Ali, 1429'da pîr olan İbrahim, 1447'de pîrliğe varan Şeyh Cüneyd, 1488'de ölen Şeyh Haydar, nihayet Şah olan İsmail Safevî en önde gelmektedir. Kimseyi istekleriyle izac etmeksizin Safevî postuna oturan bu şeyhlerin şöhreti, nihayet Bursa'da Os-

manlı padişahlarının sarayına kadar varmıştı. O kadar ki, bunlardan Erdebil'e her yıl "Çerağ akçesi" adı altında kıymetli hediyeler gönderilmeye başlanmıştı (**Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,** Tevfik Bıyıklıoğlu 7. s.). Bunlardan bizi alâkadar etmesi bakımından en ziyade tetkike değer olan, Şeyh Cüneyd ile Şah İsmail'dir. Şeyh Cüneyd, 1447'de babası Şeyh İbrahim'in yerine geçmiş, dedesi Hoca Ali zamanında açıkca Şiî bir mahiyet almış olan tarikat esrarını istediği gibi değiştirmek ve genişletmekle kalmamış, mensuplarının, müridlerinin artmasından cesaret alarak yüksek hâkimiyet plânlarına kendini kaptırmıştır.

ŞEYH CÜNEYD, OSMANLI ÜLKESİNDE

Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanan Sofilerin çokluğu, koyu bir Şiî olmasına rağmen Karakoyunlu hükümdarı Cihan şah (1437 - 1467)'ın endişesini çekiyordu. Çünkü Erdebil, İran'ın her tarafından ve diğer memleketlerden gelmiş Sofilerle âdeta bir ordugâh halini almıştı. Cihanşah'ın bir kızı, Şeyh Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'in oğlu Seyyid Kasım Han'da idi. Cihanşah, bu yakınlığa dayanarak Şeyh Cafer'e müracaat etti. Şeyh Cüneyd'in Erdebil'de ikamet ve faaliyetini, hâkimi bulunduğu Azerbaycan için tehlikeli gördüğünü, bu sebeple de Karakoyunlu hükümet hudutları dışına çıkması lüzumunu bildirdi. Karakoyunlular'ın bir silâhlı müdahale tehdidi altında ve Cihanşah'ın gösterdiği uzaklaştırma emirleri karşısında Şeyh Cüneyd, yanında sadık ve yakın müridleri olduğu halde Erdebil'den çıkarak yabancı memleketlerden birine iltica mecburiyetinde kaldı. İşte bu yabancı memleket Anadolu'dur. Bu olay, 1449 tarihinde ve Sultan Murad II ve kısmen Fatih Sultan Mehmed devirlerine tesadüf etmekte, tesirleri daha sonralara sirayet ve intikal etmiş bulunmaktadır.

Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelirken takip ettiği yol kesinlikle malûm değildir. Karakoyunlu devletinin merkezi Tebriz olduğuna ve düşmanı olan Cihanşah orada ikamet etmekte bulunduğuna göre, Şeyh Cüneyd'in Van gölü kuzeyinden, Karabağ ve Ermenistan üzerinden Anadolu'ya gelmiş olması ihtimal dahilindedir. Şeyh Cüneyd, Osmanlı devleti hudutlarından içeri girer girmez müridlerinden birini kıymetli bir seccade, bir Kur'an-ı Kerim, bir tesbihden ibaret hediyesiyle Sultan Murad II'ye gönderdi. Müridi kabul eden Vezir Çandarlı Halil Paşa, keyfiyeti padişaha arzetti. Padişahla vezir arasında vaki istişare sırasında Sultan Murad **"Vallah tekkenin kocası ölmüştür"** mütalaasında bulundu. Çandarlı Halil Paşa, padişahın bu mütalaasına karşı **"Devletlûm, yedi derviş bir postta oturabilirse de iki hükümdar dünya kıt'asına sığamazlar"** diyerek bir İran atalar sözünü hatırlattı. Bunun üzerine padişah, hediyeleri getiren müride, Şeyh Cüneyd'e verilmek üzere 200 duka altını, kendisiyle birlikte gelen dervişlere 1000 akçe verdi. Gelenlerin hepsini red cevabiyle geri gönderdi.

KONYA'DA İNANÇLARI MEYDANA ÇIKMIŞTI..

Bunun üzerine Şeyh Cüneyd Osmanlı ülkesini terkederek o vakit Osmanlılar'a tabi olmayan Karaman Beyliğine gitti (1449). Karamanlılar'la komşusu olan Teke ve Hamidoğulları halkı Şiîlere yakınlık besliyorlardı. Bu sebeple Şeyh Cüneyd, yanındaki müridleriyle Karaman Beyliğinin merkezi olan Konya'da iyi karşılandı. Fakat zamirini açığa vurmakta ihtiyatlı hareket ediyordu. Şeyh, Konya'da XIII. Yüzyılda Konya'lı Şeyh Sadreddin tarafından kurulan tekkede oturuyordu. Şeyh Cüneyd'in 1456 tarihine kadar Anadolu'da yaptığı seyahatların zamanını kesinlikle tesbite yarayacak elimizde bilgi mevcut değildir. Karaman'a 1450'de gelmiş olması mümkündür. Konya'da çok kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü kendisini kabul eden tekkenin şeyhi Sünnî mezhebindeki Abdüllâtif ile yaptığı dinî münakaşalarla itikadının mahiyeti meydana çıkmıştı. O zaman, mutad Şiî inançlarını da aşan ve zamana nisbetle ültra sayılan beyanlarından dolayı Şeyh Abdüllâtif'in misafirini şiddetle muaheze ettiği, hatta kâfir dediği rivayet edi-

1780 yılında Diyarbakır'dan bir görünüş.

lir. **"Bu itikatla sen kâfir oldun, bu inanışta olanlar da kâfir olur"** dediğini Âşık Paşaoğlu yazmaktadır.

Bu münakaşaların ertesi günü Şeyh Cüneyd, şafak vakti Konya'dan ayrılarak Toros dağlarındaki Varsak Türkmenleri arasında taraftar kazanmak maksadiyle oraya gitti. 1940 yılında Toros dağlarında Varsaklar nezdinde yaptığım tetkik sırasında yetmiş kadar Alevî nefes ve ağıtı topladım. Bunların içerisinde ekseriyeti **"Nutk'u Şah Hatai"** teşkil etmektedir. Bilindiği gibi Şah İsmail Safevî, şiirde **"Hatai"** mahlesini kullanmış ve Türkçe yazmıştır. Demek oluyor ki, Şeyh Cüneyd'in kurduğu tarikatın tesirleri beş asır sonra bile Varsak Türkmenler'i arasında yaşamakta ve görülmektedir. Bu nefeslerden birini buraya nakletmekle yetiniyorum :

Gel ey Sofi sana bir sualim var
Ehl-i Can içinde irfan olmuşsun
Hiç galatın yoktur senin bu çağda
Yedi kat yer ile yedi kat gökte
Dedem asâsını almış eline
Varındı düş kendi haline
Gözümden akan yaşı bilinmi? (1)
Galatı olmadık işi bilinmi?
Doksan bin yıl gezmiş kimse
görmemiş dağda
Hak yardım eylesin mümin kuluna
Boynuna farz olan beşi bilinmi?

ETRAFIN ENDİŞESİ

Şeyh Abdüllatif, Şeyh Cüneyd'in Varsak Türkmenler'i nezdindeki faaliyetini takip etmiş, keyfiyetten Karamanoğlu İbrahim Beyi haberdar etmeyi uygun bulmuştur. İbrahim Beye mektup yazarak Şeyh Cüneyd'in Varsak aşiretinin inanışlarını bozacağını, şeriatı ihlâl edip kendi emâretini kurmak maksadında bulunduğunu bildirmek suretiyle onu ikaz etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Bey, Varsak aşireti reisine, Şeyh Cüneyd'in tutulmasını emretmiştir.

Bunu haber alan Şeyh Cüneyd, yeni

(1) **Biliyor musun ?**

müridleriyle beraber Suriye'ye kaçmıştır. İskenderun'un kuzeyindeki Cebel-i Arûs'da (Kâvur Dağı) Haçlılardan kalma yıkık bir kaleyi İbn-i Bilâl adındaki birisinden kiralıyarak tamir ettirmiş ve tekke yapmıştır. Babingere göre burasının 1229'da yıktırılan ve bugün As-saret denilen Sarepta olması muhtemeldir.

Şeyh Cüneyd bu kale veya tekkeyi merkez ittihaz ederek geniş ölçüde propagandaya, bu sayede de tarikatını yaymaya başladı. Anadolu'dan, Suriye'den, Irak'tan birçok müridler gelmiş, onun etrafında toplanmaya başlamıştı. Bunların arasında 1416'da Rumeli'de Çelebi Sultan Mehmed tarafından zorlukla bastırılan isyan hareketinin başı olan Şeyh Bedreddin'in eski arkadaşları da vardı.

Cebel-i Arus'ta Şeyh Cüneyd'in etrafında toplananların sayısı, civar halkı rahatsız edecek, endişeye düşürecek derecede çoğalmıştı. Halep'deki Mevlevî şeyhi Ahmet Bekri ve diğer şeyhler, bu hareketten kuşkulanarak Mısır sultanına bir şikâyetnâme göndererek Şeyh Cüneyd'in fesatçı hareketlerinden endişe duyduklarını bildirmişlerdi. Mısır Sultanı Çakmak, Halep valisine Şeyh Cüneyd'in yakalanmasını emretti. Vali hasta olduğundan vekilini bir kısım kuvvetle sevketti. Çarpışma neticesinde Şeyh Cüneyd'in taraftarlarından yetmiş kişi öldü, kendisi de kuzeye doğru kaçtı. Türk ve Kürt aşiretleri yolunu kestikleri için müridleri kendisini takip edemeyip dağıldılar. Şeyh Cüneyd, yanındaki birkaç kişi ile, Osmanlılar'ın elinde bulunan ve yakın zamanlara kadar Canik diye adlandırılan Samsun dolaylarına gitti, orada kendisine yeni müridler, taraftarlar bulmak için çalışmaya başladı.

HEDEFE DOĞRU

Şeyh Cüneyd, 1422'denberi Osmanlılar'ın elinde bulunan Samsunda iyi karşılandı. Canik Valisi Mehmet Bey de faaliyetini hoş görmüyordu. Çünkü Mehmet Bey, Şeyh Cüneyd'in Trabzon imparatorluğunu ele geçirmek istediğini anlamıştı. Hakikaten Şeyh Cüneyd'in maksadı Trabzon'daki Ortodoks İmparatorluğunu yıkıp orada kendi namına bir hükümet kurmaktı.

Şeyh Cüneyd, birkaç bin kişilik bir kuvvet topladı. Trabzon imparatorluğunu idare eden Commenus ailesi arasındaki geçimsizlik de Şeyh Cüneyd'in imdadına yetişti. Şeyh, Trabzon'da mevcut anlaşmazlıktan istifade ederek 1456'da Trabzon'a taarruz etti. Trabzon İmparatoru Kalo İonnes IV (1429 - 1458), kuvvetlerini toplayarak Cüneyd'i karşılamak üzere Kordila Boğazındaki Aua Fokas manastırına kadar ilerledi. İmparatorluk donanması da kara kuvvetlerine yardım etmek için sahile doğru ilerliyordu. Donanmaya bizzat imparator kumanda ediyor, kara kuvvetleri Prens Pansebastes Alexandre'ın idaresinde bulunuyordu. Alexandre, Şeyh Cüneyd'in tuttuğu Kordile Boğazına saldırırken, donanma da Şeyhin kuvvetlerinin gerisine asker çıkarmaya teşebbüs etmişti. Fakat bu sırada çıkan fırtına, gemileri kıyıdan uzaklaşmaya mecbur etti. Bu vaziyetten yararlanan Cüneyd, derhal taarruza geçerek Rum ordusunu mağlûp etti. Prens Alexandre ile oğullarını öldürdü. Rumlar birçok kayıp ve esir vermişlerdi. Esirlerin çoğunu Cüneyd öldürtmüştü. Rum askerleri çılgın bir halde Trabzon kalesine doğru kaçtılar. İmparator da donanma ile oraya gelmişti. Şeyh Cüneyd, Aya Fokas manastırını işgal ederek Trabzon kalesinin surlarına dayandı. Kale muhafızlarını korkutmak için elinde esir bulunan saray imrahor ve baş arabacısı Mavrokostas'ı surların önünde astırdı.

Şeyh Cüneyd, Aya Fokas'da iken Trabzon'da bir Ermeni kadın, yukarı kaleyi daha emin sayarak eşyasının kıymetlilerini bir gece içerisinde oraya nakletmişti. Terkettiği evinde kaza neticesi yünler tutuşmuş, büyük bir yangın çıkmıştı. Bunu gören Trabzonlular, yukarı kalenin Cüneyd tarafından işgal edildiğine zahip olarak canlarını kurtarmak maksadiyle kâmilen Gürcistan'a kaçmışlardı. Kalede, imparatorla birkaç muhafızdan başka kimse kalmamıştı.

Şeyh Cüneyd, şafakla beraber kaleye taarruza başladı. Fakat surlar yüksek

olduğu için saldırışlar, sayısı elliyi geçmeyen muhafızlar tarafından kolaylıkla karşılanıyor, tardediliyordu. Muvaffak olamayacağını anlayan Cüneyd, Mesohaldion kalesine döndü. Buraya da semeresiz saldırılarda bulunduktan sonra Trabzon bölgesini terketti.

ŞEYH CÜNEYD İLE UZUN HASAN ELELE

Şeyh Cüneyd'in Trabzon bölgesini terkedişi, onun muvaffakiyetsizliğinden ziyade, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Trabzon'a taarruza memur edilen hudutbeyi Hızır Beyin o havaliye yaklaşmakta olmasında aramak daha isabetli olur.

Fatih Sultan Mehmed, Trabzon'a taarruz için en uygun zamanı bulmuştu. Çünkü Trabzon açlıktan, sefaletten, has talıktan kıvranıyordu, mukabele edecek vaziyette bulunmuyordu. Mahaza Trabzon İmparatorluğunun bu hale gelmesinde, Şeyh Cüneyd'in büyük tesiri olmuştur.

1453'denberi Diyarbakır'da hükümran olan Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'la Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah arasında düşmanlık vardı. Yukarıda bah settiğimiz gibi Cihanşah, Şeyh Cüneyd'in memleketten çıkmasına ve bir sürü macera peşinde koşmasına sebeb ve müessir olmuştu. İşte bunun içindir ki Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd için muhtemel bir müttefik ve koruyucu olabilirdi. Bu düşünce ile Cüneyd, Uzun Hasan'ın yanına gitmeye karar vermişti. Onun din adamlarının, şeyhlerin dostu olduğunu da işitmişti.

Ahsen'ül-Tevarih'e göre Şeyh Cüneyd, Diyarbakır'a gitmek üzere Hısn-Keyf'e vardığı zaman Uzun Hasan, Şeyh'e mektup göndererek dostluk ve hürmet teminatı vermiştir. Aşıkpaşaoğlu'na göre ise, Uzun Hasan, ilk zamanlarda Şeyh'e düşmanca davranmış, hatta onu yakalatmıştır. Fakat Cihanşah'a karşı husumetini öğrendikten sonra ona itimad edebilmiştir.

Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'in Hısn-Keyf'den hareketini haber alınca yakınlarından bir kaç kişiyi üç konak öteye göndererek kendisini karşılatmış ve hürmette bulunmuştur. Şeyh Cüneyd, Diyarbakır'a yaklaşırken de yanında emîrleri olduğu halde onu bizzat karşılamaya çıkmıştır. Atından inerek onu kucaklamış, iltifatta bulunmuştur. Her ikisi de yanyana Diyarbakır'a girmişler, merasimle karşılanmışlardır. Diyarbakır kalesi, binaları, mabedleri, halkın kalabalığı Şeyh Cüneyd ile müridleri üzerinde büyük ve iyi bir tesir yapmıştır.

DİYARBAKIR'DAKİ YILLAR

Şeyh Cüneyd, üç yıl Uzun Hasan'ın misafiri olarak Diyarbakır'da kaldı. Uzun Hasan Safevî emîr ve dervişlerine uygun vazifeler vermiştir. Şeyh'in Uzun Hasan'a yakınlığını çekemiyen Türkmen emîrlerinin menfî propagandalarına rağmen, her geçen gün Şeyh'i Uzun Hasan'a biraz daha yaklaştırıyor, itimadını çoğaltıyordu. Bu yakınlık ve itimaddan cesaret alan Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın hemşiresini istedi. 1459'da hükümdarın kızkardeşi Hadice Begüm'le evlendi. Şeyh'in o zaman bir Çerkes halayığından Hoca Mehmed adında bir oğlu vardı.

O zaman Diyarbakır şehri halkının çoğunluğunu Sünnî Müslümanlar, Rum, Ermeni ve Yahudiler teşkil ediyordu. Bu itibarla şehir, Safevî tarikatının yayılmasına müsait bulunduğundan Şeyh'e körükörüne bağlanan binlerce Sofî, kafileler halinde kendisine iltihak ediyordu. Aynı zamanda Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın muvafakatiyle Akkoyunlu hudutları dahilinde yeni müridler kazanmak için etrafa halifeler gönderiyordu.

Şeyh Cüneyd'in bundan sonraki faaliyet ve akibetini de gelecek yazıda bahsedeceğiz. Bu tarihî tetkikin, bizim için önemi, yüzyıllar boyu Türkiye'de kardeşi kardeşe düşman eden, bu uğurda birçok Türk kanının yok yere akmasına sebeb olan âmilleri, cereyan eden olayların iç yüzünü göstermek ve anlatabilmek içindir. Anadolu'nun dinî ve siyasî tarihi bakımından bu bilgilerin lüzum ve kıymeti, bilhassa Türk gençliği için çok büyüktür.

İttihat ve Terakkinin genç subaylarının teşebbüsü ile

ENVER PAŞA NASIL HARBİYE NAZIRI OLDU?

Yazan : Feridun KANDEMİR

Enver Bey, 1903'de kurmay yüzbaşısı olarak ordu safhalarına katıldığı günden beş yıl gibi kısa bir zaman sonra, milyonlarca vatandaşın **"Hürriyet Kahramanı"** diye bağrına basıp, başında taşırcasına sevgi ve saygısına mazhar olduğu zaman, henüz yirmi yedi yaşında bulunuyordu. Fakat bu yaşda, bu derece bir şöhretle, sınırları Adriyatik kıyılarından Basra Körfezine ve Libya çöllerine kadar uzanan bir imparatorluk halkının gözbebeği oluşu, sadece bir şans eseri değildi. Nitekim, kabına sığmayan bir hırsla son derece atılganlığı, olağanüstü cesaret ve cüreti ve her fırsattan faydalanmağı bilişi ile bu genç hürriyet kahramanı, henüz 32 yaşını bitirirken de, Harbiye Nazırı ve hemen arkasından Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Başkumandan Vekili de olarak, Osmanlı İmparatorluğunun kaderini eline alan, bir Enver Paşa oluvermişdi.

Enver Bey, o zaman hürriyet kıvılcımlarının saçılmağa başladığı, bir ihtilâl öncesi devrini yaşamakda olduğu Selânikde, atılganlığı ile temayüz ederek Hürriyet kahramanı oldukdan sonra, 1909 da Ataşemiliterlikle gittiği Berlin'de kaldığı iki yıl içinde, Alman İmparatoru Vilhelm'in kendisine karşı gösterdiği yakınlık ve sempati tesiriyle müthiş bir Alman taraftarı olmuş ve bilhassa İstanbul'da patlak veren 31

Balkan Harbi bozgunu, İttihat ve Terakki'ye mensup genç subaylarda, ordunun mutlaka ıslah edilmesi fikrini uyandırmıştı. Bu ıslahatı da bir tek kişinin yapacaklarına kani idiler : Enver Paşa. Bu düşünce ile harekete geçtiler ve klişesini yukarıda gördüğümüz "Kahraman-ı Hürriyet" Enver Bey, 32 yaşında Paşalığa terfi ettirilerek Harbiye Nazırı oldu.

Mart isyanını basdırmağa gelenler arasındaki yararlıklarile şöhretini bütün bütün arttırmış, 1911'de İtalyanların saldırışiyle vuku bulan Trablusgarp savaşında cephe kumandanı olarak çalışmış, Balkan savaşının bir bozgunla sona ermesi üzerine meşhur "Babıâli Baskını" nı yaparak, hükümeti devirip kendi partisi olan İttihat ve Terakkiyi iş başına getirmiş ve aynı zamanda Edirneyi Bulgarlardan geri almağa muvaffak olarak, yeni bir kahramanlık payesine yükselmişti.

İNKILÂPÇI SUBAYLARIN İTTİHADÇILARA MÜRACAATI

Babıâli baskını 23 ocak 1913 de olmuş ve Balkan Harbi aynı yılın eylülü ortasında sona ermişdi.

Babıâli baskını ile iktidara gelen İttihat ve Terakki hükümeti, rahat değildi. Balkan bozgunu ile, Rumeli elden gitmiş, ordu büyük ölçüde zayiat vererek, darmadağın ve perişan olmuş, devlet hazinesi tamtakır bir hale gelmiş ve kimseden bir yardım ümidi kalmadığı gibi, iktisadî ve ticarî durum da son derece sarsılmıştı. Bu vaziyette her şeyden evvel, orduyu derleyip toplayarak, bir an önce mümkün mertebe islâh etmek lüzumunu duyan İttihat ve Terakkinin genç ve inkılâpçı subayları, cemiyet liderlerinden Dahiliye Nazırı Talat Beye (Paşa) müracaatla :

"Bozgunun sebebi, mevcud kumandanların ehliyetsiz ve tecrübesiz olışlarıdır. Şark Ordusu kumandanı Abdullah Paşa ile Garp Ordusu kumandanı Ali Rıza Paşa gibi diğer belli başlı kumandanların hemen hepsi, kurmay olmalarına rağmen, altmışını geçmiş, ve kıta hayatı görmemiş, askerle temas etmemiş, yaşlı başlı kimselerdir. Asker, artık bunların elinde bırakılamaz. Orduyu behemehal gençleşdirmek lâzımdır." diyerek Enver Beyin Harbiye Nezaretine getirilmesini istiyorlar. Cemiyetin asker erkânı adına bu müracaatı yapan Süleyman Askerî, Yaver Müm taz ve Topçu İhsan Beylerden mürekkep heyet, Dahiliye Nazırı Talât Beyden, şu cevabı alıyor :

"— Orduyu gençleştirmek lûzumu aşikârdır. Lâkin Enver henüz gençtir. Ordu bu yaşdaki Enver'i hazmedemez."

Karşısındakilerin birdenbire şaşırarak yadırgadıklarını gören Talât Bey, gayet samimi bir ifade ile :

"— İnkılâp yapmak başka, devlet idare etmek ise bambaşkadır arkadaşlar." diye Enver'in bütün meziyet ve kabiliyetlerine rağmen, Harbiye Nazırlığı gibi pek önemli bir mevkiin gerektirdiği hassalardan henüz yoksun olduğunu ve koskoca bir imparatorluk ordularının başına geçmenin, Selânikde : **"Yaşasın Hürriyet..."** diye bağıran bir kalabalığın başına geçmeğe benzemiyeceğini anlatıyor.

Lâkin ne Talât Beyin bu mâkul ve isabetli düşüncesi devam ediyor, ne de karşısındakilerin isteklerinde bir değişiklik oluyor. Yalnız Enver Bey lehindeki teşebbüsün şekli değişiyor. Bu sefer teşebbüs, İttihat ve Terakki namına değil de ordu namına yapılıyor.

İÇİNDE BULUNANLARDAN BİRİNİN ANLATTIKLARI

Bu işin nasıl yapıldığını, rahmetli Cafer Tayyar Paşa, bize şöyle anlatmışdı:

"Üsküdar muhafızı bulunduğum sırada, merkez kumandanı olan Tatar Rafet Bey bana telefon ediyor :

"— Bugün öğle yemeğine davetliyiz. Otomobili Sirkeciye gönderiyorum, hemen gel". **O günlerde, arkadaşlar arasında böyle davetler olur, yemek vesilesile bazı işler görüşülürdü. Ben, kimin daveti ve ne için olduğunu sormak lüzumunu duymadan, "peki geliyorum," dedim. Selimiyeden Üsküdara inerek, Sirkeciye geçtim. Bekleyen otomobile atlayarak, Harbiye Nezaretine gittim. Şoför, durur durmaz,** kornayı çalınca, **Refet de geldi, bindi. Tekrar yola çıkdık.** "Yahu nereye?" **dedim.** "Gidince görürsün" **Cevabını verdi. Meğer Ortaköye gidiyormuşuz. Ortaköyde, tepeye çıkdık. Bir köşkün kapısını çaldık, bir de bakdım, Hafız Hakkı (Erkânı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi idi.) kapıda : "Buyurun..." Diyor. İçeri girdik.**

Daha oturmağa vakit kalmadan, öteki davetliler de birer ikişer gelmeğe başladılar. Evvelâ, o zaman Harbiye Mektebi Müdürü olan Vehib ve enişteşi aynı zamanda Muâmelât-ı Zatiye müdürü olan Nihad, arkasından Harbiye Nezareti Müsteşar Muavini Mahmut Kâmil, sonra Divan-ı Harb-i Örfî Reisi şuradan buradan konuşuldu. Sonra yemek odasına geçildi. Ve sofraya oturduk. Hafız Hakkı :

"— Bugünkü içtimaın sebebini arzedeyim," diye anlatmağa başladı. "Bir tarihî hadise geçirerek, bir Balkan Harbi felâketi doğuran âmilleri tetkik etmek istiyoruz. Bu millet mi harp kabiliyetini kaybetti, yoksa, ordu mu harp edemiyecek hale geldi? Bu mutlâka tesbit edilmelidir. Hepimiz milletin ve ordunun içindeyiz. Bu tetkik ve tesbit edilmedikçe, felâketten tamamen kurtulmuş sayılamayız. Bilhassa harblerin içinde bulunmuş olmamız, itibarile, illetin sebebini herkesden iyi bilmemiz gerekir. Arkadaşlar hiç bir tesire kapılmadan, lütfen, şahsi kanaatlerini açıkça söylesinler."

"— ARAMIZDAN BİRİNİ SEÇMEK ZARURETİ VAR!"

Herkes fikrini beyan etti. Bu milletin harp kabiliyetini kaybetmesi bahis konusu olamazdı. Milletin asıl harp kabiliyetini teşkil eden imanı, sapsağlam duruyordu. Fedakârlığına, metanetine, âmirlerine karşı itaat hislerine bir halel gelmemişdi. Tarihi boyunca, kahramanlıkların envaını yaratan millet, yine o milletti. O halde, bu felâketler neden doğmuşdu, meselesine gelince, bu hususdaki kanaatler, hemen bir noktada toplanıyordu : Kumanda heyeti, ihtiyardı, behemehal gençleşdirilmesi lâzımdı.

Bu noktada, kanaat birliğine varıldıktan sonra, bu nasıl yapılabilir? meselesine gelindi, ve yine Hafız Hakkı :

"— Aramızdan bir arkadaş seçmek zarureti var, meselâ ben size iki isim vereceğim. Bunlar üzerinde hiç bir münakaşaya girişmeyeceğiz. Şuraya bir kutu koyacağım. İki isimden hangisini tercih ediyorsak, bir kağıda yazıp, kutuya atacağız." Teklifinde bulundu.

İsimler tahmin edildiği gibi, Enver ve Cemal'di. Münakaşa edilmedi. Kâğıtlar açıldı. İstisnasız hepsi Enver'i tercih etmişdi.

Şimdi Enver'in Harbiye Nezaretine geçmesini temin için çalışmak üzere, aramızda vazife taksimi gerekiyordu. Arkadaşlar bu hususu görüşürlerken :

"— Senin Talât'la dostluğun iyidir, Talât seni çok sever, binaenaleyh teklifimizi Talât'a sen yapacaksın" diye bu işi bana verdiler. Aynı zamanda "Seninle beraber gelecek, birlikte bulunacak." diye Refet'i de bana yardımcı yaptılar. Diğerleri de çeşitli çevrelerde Enver lehine propaganda yapmak gibi işlerle vazifelendirildiler. Şunu da söyleyeyim ki, daha evvel, İttihad ve Terakki adına müracaat edildiğinden hiç birimizin haberi yokdu.

TALAT BEY "EVET" DİYOR

Hemen Refetle kalktık, Babıâliye gittik, Refet içeri girmedi. Ben müsaade istiyerek Talât Beyin yanına girdim. İçerde, koca sarıklı bir Yemen mebusu vardı. Onunla konuşuyordu. O çıkdıktan sonra, ben mahrem konuşacağımızı söyleyerek, kimseyi kabul etmemesini rica ettim. Ve böylece başbaşa kalınca, kendisine :

— Bizim bugün Hafız Hakkı'nın evinde filân, filân ve filân toplanıp, uzun uzadıya müzakerelerden sonra, ordunun gençleştirilmesine karar verdiğimizi, bunun için de Enver'in Harbiye Nezaretine getirilmesini muvafık bulduğumuzu anlatarak :

"— Şimdi Zatıâlilerine bütün arkadaşlar namına bu kararımızı arzediyorum. Bu hususda bize yardım ederseniz, memlekete en lûzumlu bir vazifeyi yapmış olursunuz. Biz de sizi kuvvetlendirmek için, elbirliğiyle etrafınızda toplanırız." Dedikten sonra, gayet samimî bir ifade ile, "şahsen de bu hususda rica ediyorum. Hatta ellerinden öpüyorum kardeşim" dedim.

Talât Bey, beni sessizce dinledikten sonra, şöyle koltuğa bir yaslandı, bir kaç dakika düşündü.. Ben de heyecanla

bekliyorum, nihayet bana doğru eğilerek :

"— Kararınızı kabul ediyorum. Bu hususda elimden geleni yapacağım". **dedi. Sevinçle doğruldum :**

"— Allah razı olsun, memleket ve millet için en isabetli ve hayırlı kararda mutabık kaldık. Şimdi gidip, cevabımı beklemekde olan arkadaşlara bu müjdeyi vereceğim." diye müsaade istedim.

"— Evet hepsine selâmlarımı söyle, hepsinin gözlerinden öperim, merak etmesinler.., yapacağım..."

"— Ver elini öpeyim Allâhaşkına..."

"— Yok canım.., Haydi güle güle..."

O anda, ikimiz de, Rumelindeki, iki inkılâpçı arkadaş ve kardeş gibi idik. Kalkdık kucaklaştık, ve ayrıldık.

Ben yanından çıkar çıkmaz, Refet'i de alarak, makamına gittik, ve telefonla bütün arkadaşlara Talatın muvafakat cevabını bildirdik.

Üç gün sonra da, İzzet Paşanın yerine Enver Harbiye Nazırı oldu."

ARKADAŞLARININ DÜŞÜNCELERİ

Bu esnada Enver, hasta yatıyordu. Kalkınca, vazifeye başlarken Harbiye Nazırı olması için evvelâ Mirlivalığa yani paşalığa yükseldi.

Yine bu yakın arkadaşlarına göre, Enver Bey hakikaten kendinden beklenen "Orduyu gençleşdirmek" vazifesini yapmıştır. Balkan Harbinde bozguna uğrayan ordunun, kısa bir zaman sonra, Çanakkalede gösterdiği kahramanlık harikası bunun bir delilidir.

Ancak Enver Paşanın, iki hatası olmuşdur : Biri, hesapsızca ve vakitsiz yaptığı Sarıkamış muharebesi, diğeri de kardeşi ve amcası Nuri ve Halil Paşaları - Tıpkı kendisi gibi - Birden bire ordu kumandanı olarak, büyük kuvvetlerin başına getirmesidir.

Yoksa, Birinci Dünya Harbine girmek, zarurî idi.

Bu, tekrar edelim ki, Enver'in yakın ve tâ Rumeliden beri samimî arkadaşı olan kumandanların fikridir. Asıl hükmü vermek elbette tarihe aittir.

Enver Paşanın Harbiye Nazırlığına gelmesinde mühim rol oynıyan, daha sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi olan Hafız Hakkı Paşa, V i y a n a sefareti ataşemiliteri iken.

(İttihat ve Terakkinin genç subayları, Enver Paşanın Harbiye Nezaretine getirilmesi kararını, Hafız Hakkı Beyin Ortaköy'deki köşkünde vermişlerdi.)

Güzellikler, tezatlar ve efsaneler şehri

İznik

Yazan : Ziya HANHAN

İznik, güzel fakat, güzel olduğu kadar da talihsiz bir ilçemizdir. Tabiat, hiç bir lutfunu esirgemeden, nesi var, nesi yoksa bağışlamış, ama buna karşılık büyük öfkesini de şehrin üzerine musallat etmiştir.

Sözünü ettiğimiz "tabiat öfkesi" bu bölgede sık sık tekrar eden ve bazen büyük hasara yol açan depremlerdir. Ayrıca kasabanın İstanbula ve Bursaya yakınlığı da bir "dezavantaj" dır. Bu iki büyük ve tarihî şehrin baskısında kalan İznik, tabiî güzelliğinden, antik ve tarihî servetlerinden gereği kadar faydalanamamıştır. Oysa, ki, İznik Şehri, Anadolu coğrafyasının bir başka yerinde olaydı, dünyanın dikkatini mutlaka üzerinde toplardı. Bunu bir misalle açıklayalım :

(X) şehri kazılarında bulunan eski bir eser, bulunduğu yerde çok enteresan, çok dikkat çekicidir. Ama, bu eseri ordan alır da, meselâ: İstanbuldaki Arkeoloji Müzesinin bir salonuna korsanız, oradaki yüzlerce şaheserin arasında kaybolup gider. İznik'in İstanbul ve Bursa arasındaki durumu da - Aşağı yukarı - böyledir.

Yazımızın başında, güzel göl kasabası hakkında "talihsiz" sıfatını kullandık ve iki talihsizliğinden birini depremlere, ötekini de İstanbulla Bursaya olan yakınlığına bağladık. Buna bir üçüncüsünü de katabiliriz : İŞGALLER...

Gerçekten, İznik Kasabası, değişik çağ ve zamanlarda türlü işgaller görmüş, her defasında yakılmış, yıkılmış ve talan

1882 - 1899 İznik kazılarında bulunan ve Berlin Müzesine götürülen gravürlerden birisinin tablosu : İsa'yı karşılayış.

edilmiştir. Eski çağları bir yana bırakırsak, şehrin Osmanlılar eline geçişinden buyana gördüğü işgalleri şöylece sıralayabiliriz :

1420 yılında Timurlenk'in ordusundan ayrılan bir kol, İznik'e girmiş, şehri yağma ve tahrip etmiştir.

1422 de Küçük Mustafa vak'asında, sade şehir değil, civar köyler de harap olmuştur.

Fetret devrinde Musa Çelebi Orduları, şehri işgal etmiş, geri çekilirken de ateşe vermiştir.

Çelebi Sultan Mehmet İznik'i geri alınca, halkının Musa Çelebiye muzaharet ettiğini öne sürerek şehri gene cezalandırmış ve bu ceza, şehrin tahribi mahiyetinde olmuştur.

13 Temmuz 1919 da başlayıp, 6 Ekim 1920 de sona eren birinci Yunan işgali... Takriben 15 ay kadar süren bu işgal süresinde, Yunanlılar kendilerine yakışır şekilde kasabayı ve civarını yağma ve talan etmişlerdir.

Ve nihayet ikinci ve son Yunan işgali: 24 Kasım 1920 de şehre girip, 26 Ağustos 1922 ye kadar burada kalan düşmanlar, bölge üzerine bir çekirge sü-

rüsü gibi konmuşlar ve talihsiz şehri soyup soğana çevirdikten sonra 26 Ağustos 1922 büyük taarruz başlayınca, burasını bir harabe ve kül yığını halinde bırakıp gitmişlerdir.

İZNİK'İN KISA TARİHÇESİ

Şehir, İsadan önce 310 yılında meşhur Antigonius tarafından kurulmuş olup ilk ismi, kurucusuna izafetle Antigonya' dır.

Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul, Lâtinler tarafından zabtedilince (1204), Bizans tahtı buraya nakledilmiş ve İznik Doğu Roma İmparatorluğunun merkezi olmuştur.

Şehir, ilk önce Selçuk Türkleri tarafından zaptedildi. Fetih ordusunda bayraktarlık yapan Abdülvehap Gazinin türbesi burada ve bir tepe üzerindedir. Rivayetlere göre, Abdülvehap Gazi, bu tepeye yedi adımda çıkmış ve orada şehit olmuştur.

Şehrin Osmanlı Türkleri eline geçişi 1329, 1330 yıllarına rastlar. O zaman Osmanlı Beyliğinin başında İhtiyaretttin Orhan Bey bulunmaktaydı.

Orhan Beyin devrinde İznik, şöhretli Arap gezgini İbn-i Batuta tarafından ziyaret edilmiştir. İbn-i Batuta, İzniki şöyle anlatır :

"Şehre, köprüye benzer ve yalnız bir tek atlının geçebileceği genişlikte olan bir yoldan girdik. İznik'in savunması böyledir. Adı geçen kasabayı viran bir halde bulduk. Sultanın adamlarından az sayıda kimseler tarafından korunmaktaydı. Sultanın zevcesi Biylûn Hatun (?) orada ikamet ederek muhafızlara hükmeder. Kendisi temiz huylu ve bilgili bir kadındır. İznik, dört kat sûr ile çevrilidir. Her sûrun arasında içi su dolu hendekler vardır. Şehrin kapılarında, istenildiği zaman indirilip kaldırılan tahta köprüler vardır."

İbn-i Batuta bunları söyledikten sonra, civarın meşhur olan ceviz, kestane, üzüm ve öteki yemişlerini metheder.

Bizim ünlü gezginimiz Evliya Çelebiye gelince :

O, İbn-i Batuta gibi, üstünkörü bir seyyah değil, her şeyi inceden inceye gören, gördüğüne derinden nüfuz etmek isteyen bir araştırıcıdır. Evliya Çelebiye göre, Şehrin surları bütün kasabayı çevrelemekte, ve 114 kulesi bulunmaktadır. Kalenin, İstanbul kapısı, Yenişehir Kapısı, Lefke Kapısı ve Göl Kapısı adlarıyla anılan dört büyük kapısı vardır. (Bunlardan üçü hâlâ ayaktadır.) Şehirde üçyüzden fazla Çini Kârhanesi (imalathane) olup, bunların bir de şeyhi (kâhyası) bulunmaktadır. İznik Çinileri âdem gözü hayrelendirir (kamaştırır) bir mükemmeliyettedir. Bu yüzden Evliyamız İznike **"Çin-i Maçin-i Rûm"** yâni, Anadolunun Çin ülkesi der.

Çinicilik san'atının Bizansın son günleriyle Osmanlı idaresinin ortalarına kadar başta geldiği söylenebilir. Sonradan bu nefis sanatı Kütahyaya kaptırmış ve büyük İznik Keramikleri devri Onyedinci Yüzyılda sönüp gitmiştir.

Kasaba tarihinde şöhret yapan diğer bir hadise ise, birincisi 325 yılında, ikincisi 727 yılında olmak üzre Büyük Hıristiyanlık konseyinin burada toplanmış olmasıdır. Bunlardan ayrı olarak bir Konsey de Efes (Ayasuluk) te toplanmıştır.

İZNİK'TE BİR AİLE

İznik'in Osmanlı - Türk idaresi altına geçmesiyle yaşıt bir ailesi vardır: ÇANDARLILAR.

İhtiyarettin Orhan Bey, İznik'i zabtedince, buraya kumandanlarından Çandarlı Kara Halil'i "kadı" tayin ediyor. O devrin idare teşkilâtında "KADI" unvanıyla görev alan kişiler, hem vali, hem kumandan, hem de halk arasındaki ihtilâfları çözümleyen bir hâkim durumundaydı.

Bu konuya temas etmişken, bazan yanlış anlaşılan bir hususu açıklamak isteriz :

Çandarlılar Hanedanının kurucusu olan Kara Halil ve torunları hakkında bazı yazarlarımız hataya düşmektedir. Şöyle ki :

Elde bulunan vakfiyeler tetkik edilirken (Ç) harfiyle başlayan Çandarlı kelimesi (C) harfiyle görülmüş; bu yüzden Çandarlılarla Candar Oğulları arasında bir münasebet kurulmak istenmiştir. Bu yanılmanın sebebi şudur :

Arapçada, "cim-i makude" veya "cim-i

muacceme" denilen (Ç) harfi yoktur. Vakfiyeler çoğunlukla Arapça yazıldığı, Türkçe yazılsa bile Arap geleneklerine uyulduğu için (Ç) ile yazılması gereken "Çandarlı" kelimesi, "Candarlı" olarak yazılmış ve bu olay bâzı tarihçilerimizi şaşırtmıştır.

Önce şurasını kaydetmek gerekir ki, bu şöhretli aile, Çandar Oğulları değil, kısaca, Çandarlı ailesidir.

İkinci olarak, bu ailenin Kastamonu ve Sinop Beyleri olan Candar Oğulları ile uzak - yakın hiç bir ilgisi yoktur.

Çandarlı Ailesinin ilk rüknü Kara Halil (1305 - 1387) dir. Kara Halil, Selçuk geleneklerine göre HAYRETTİN Mahlasını kullanır olduğundan, tarihlerimize "Kara Halil Hayrettin Paşa" olarak geçmiştir. Nitekim bu gelenek icabı olarak Orhan Bey de İhtiyaretttin mahlasını almış bulunuyordu.

Kastamonu ve Sinop dolaylarında ayrı bir beylik kurmuş olan Candar Oğulları ise, Şemsettin Candar (1291 - 1299) Bey, Selçuk İmparatorluğu sırasında vezirlik payesine kadar erişmiş, sonra Selçuk Sultanlığının dağılması

TASARRUFLARINIZI EN VERİMLİ ŞEKİLDE DEĞERLENDİREN BANKA
TÜRKİYE $ BANKASI
PARANIZIN İSTİKBALİNİZİN EMNİYETİDİR

üzerine, öteki beyler gibi, istiklâlini ilân etmişti. Bu aileye sekizinci beylerinin ismine izafetle İsfendiyar Oğulları denildiği gibi, son beylerinin adına benzeterek Kızıl Ahmet'liler de denilir. Gerçekte, bu iki aile arasında hiç bir ilişki ve bağıntı yoktur.

İZNİK EFSANELERİ

Yazımızın başlığını, Efsaneler Şehri İznik olarak tesbit etmiştik. İznik, gerçekten bir efsaneler şehridir. Bunlardan bir tanesi, yukarda sözünü ettiğimiz Abdülvehap Gaziye ait olan rivayettir. Söylentilere göre, Abdülvehap Gazi, bugün üzerinde türbesi olan tepeye yedi adımda çıkmıştır. Maddeten imkân olmayan bu olay, kasaba halkının masum ve zararsız inançlarından biridir.

Bir başka söylentiye göre ise, İznik gölünün suları altında büyük ve uygar bir şehrin yatmakta oluşudur.

Şehir kapılarını süsleyen kabartma ve freskler için de türlü efsaneler anlatılmaktadır.

Herbiri, ayrı bir yazı konusu olacak kadar geniş ve ilgi çekici olan bu efsaneleri bir yana bırakarak bu yazımızda sadece Eşref Oğlu Rûmî hakkında söylenen bir efsaneyi kaydetmekle yetineceğiz :

Rivayetlere göre hikâye şöyledir :

Günün birinde Fatih Sultan Mehmed'in annesi hastalanır. O tarihlerde Eşref Oğlu Rûmî, büyük manevî bir nüfuza maliktir. İnanışa göre Eşref Oğlunun bir nefesi, türlü hastalıklara devadır.

Fatih, annesinin hastalığı karşısında hekimlerin çaresiz kaldığını görünce, İznik'e haber gönderir ve Eşref Oğlunu istetir. Eşref Oğlu, padişahın bu davetini reddeder :

"— Biz şimdi burada hizmete memuruz, der. Annelerinin sıhhatını bizden değil, Tanrıdan istesin."

O güne kadar bir dediği iki olmayan padişah, bu cevap karşısında fena halde öfkelenir. Eşref Oğlunun başını kestirmek için dört tane **"tebdil haseki-si"** (cellât) gönderir. İstanbuldan yola çıkan hasekiler, dil iskelesinden beri yakaya geçince, körfezde yetişen üzümlerin nefasetine ve bu üzümlerden ya-

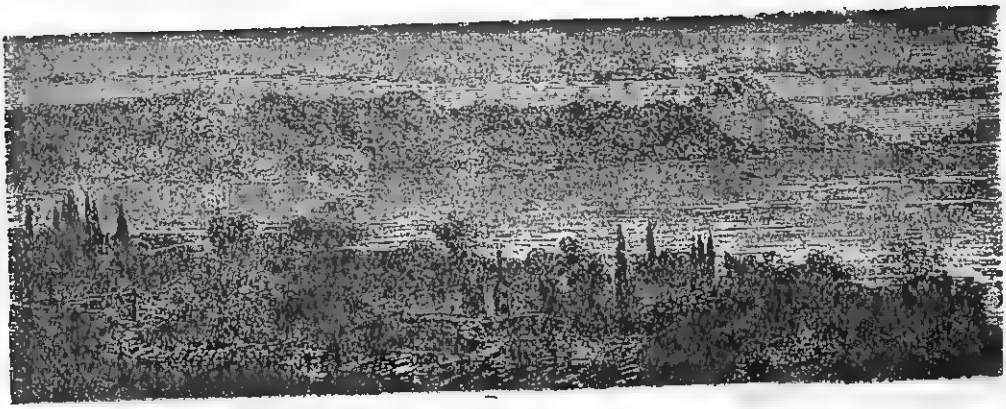

Bilhassa Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının din kavgalarında önemli yeri olan İznik. (Lâtinlerin İstanbul'u zaptı sırasında harap olan kale, duvar ve burçlarının yüz sene önce yapılmış bir gravürü.)

pılan şarapların lezzetine hayran kalırlar. Doyasıya üzüm yeyip şarap içtikten sonra da iki testiden birini beyaz, ötekini siyah şarapla doldurduktan sonra İznike gelirler.

Eşref Oğlu, hasekilerin hangi vazifeyle geldiklerini çok iyi bilmektedir. Fakat renk vermez, belli etmez. Dervişlerine :

"— Çocuklar, der. **Müsafirlerimiz geldi. Kendilerine helva ikram etmemiz gerekir. Unumuz, yağımız, pekmezimiz var mı?"**

Dervişler cevap verir :

"— Şeyhim, unumuz var ya, yağımız, pekmezimiz yok."

Eşref Oğlu, bu cevap karşısında gülümseyerek şöyle emreder :

"— Siz, hemen helva yapmaya hazırlanın. Bizim unumuz var. Müsafirlerimiz yağını ve pekmezini getirmiş. Onların yağından ve pekmezinden faydalanırız."

Dervişler ocağı yakar, helva tenceresini üstüne kor. Hasekilerin getirdiği şarap testilerini açarlar ki, ne görsünler, siyah şarap pekmez, beyaz şarap yağ olmamış mı?..

Eşref Oğlu Rûmi'nin bu kerametini gören hasekilerden ikisi mürit olarak İznikte kalır, diğer ikisi hadiseyi padişaha anlatmak için İstanbula döner. Giderken beraberlerinde götürdükleri şaraptan yapılmış helvadan Valde Sultana da götürürler. Fatihin annesi, bu helvadan yiyince iyileşir.

İznikte kalan cellâtlardan ikisi, bugün Eşref Oğlu'nun türbesinde ve yatırların — girişe göre — en sağ kenarında yatmaktadırlar. Bize bu hikâyeyi, Eşref Oğlu merkadının fahrî olarak temizliğine bakan Nüfus Memurluğundan emekli Sayın Ökten anlattı.

ESKİ ESERLER

İznikte, bol sayıda Selçuk ve Osmanlı eserleri bulunmaktadır. Bunların en meşhurları arasında Nilüfer Hatûn İmaretini (Cemaziyel Evvel 790 = 8 Mayıs 1388) Yeşil Cami, Eşref Oğlu Külliyesi (cami, türbe ve tekke), Rüstem Paşa Hanı ve diğer bazı kümbetleri zikredebiliriz.

Nilüfer Hatun İmaretini, annesi adına Sultan Birinci Murat yaptırmış olup bugün müze halinde kullanılmaktadır.

Yeşil Minare, Kara Halil Hayrettin Paşa tarafından yaptırılmış olup mimarı Musa adında bir mühendistir.

Bunlardan başka Bizanslılardan kalma Ayasofya camii, şehrin surları da kayde değer anıtlardır.

1330 - 1331 yılında Kara Halil tarafından camiye çevrilen Ayasofya, Mimar Sinan tarafından esaslı şekilde bir tamir görmüşse de bugün harap bir haldedir.

Bir zamanların ilim ve sanat merkezi olan Tarihî İznik şehri, bütün tabiî ve antik değerine rağmen, berrak sulu, bol balıklı bir gölün kıyısında kendi haline terkedilmiş bir kasaba halindedir.

Tekke dışında

NEVBE ve SAZLARI

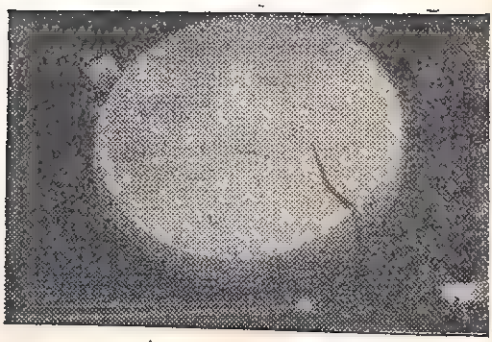

Nevbe sazlarından Kuddûm.

Yazan :
Cemaleddin Server REVNAKOĞLU

Her defasında Zâkirbaşı ve peyrevleri tarafından yürütülen ve bazan da büyük çoğunluklar içinde iki saatten fazla süren Nevbe'yi, dâima Tekkenin şeyhi açardı. Eğer kendisi musikîden anlıyor ve elindeki Halîle'yi ustalıkla kullanabiliyorsa, o zaman idareyi istediği kadar üzerinde bulundururdu. Böyle olmayıp da musiki bilgisi ve bilhassa icrâ kudreti kâfi derecede değilse, o vakit Nevbe'yi usûlen açar, ve ondan sonraki kısımların idaresini, hemen zâkirbaşı'ya devrederdi.

Nevbe'nin icra ve idare şekli ne suretle olursa olsun, **"Demdeme"** li geçen Üçüncü Fasıl, en sonraya bırakılırdı. Kısa kısa ara ile, kesik kesik devam eden bu Üçüncü Fasıl, diğerlerine nisbetle daha ağır usulde olduğundan, Tevhidhanede bulunan herkes, Nevbenin bu faslına kolayca iştirak edebiliyordu. Musiki ile ilişiği bulunan bulunmıyan, usûl bilen bilmiyen her kimse, bu fasla katılabilirdi. "Mazhar" vuramazsa bile, "El Kuddûmu" çalardı. El Kuddûm'u, tek tempolu idi. Sesi ve ahengi "Dümdüm" den, "Taktak" dan ibaretti. Bu itibarla tutulan usûlü bozmadan, aksatmadan devam ettirmek, kendiliğinden hasıl oluyordu. Zaten bunun musiki icapları bakımından bir mecburiyet olarak temin edilmesi de lâzım geliyordu. Bu tarzda birleşmiş bir aheng içinde tek tavırla Kuddûm vuranlardan, bilerek bilmiyerek, veya yanılarak usûlü bozanlar olursa hemen Şeyh Efendi veya Şeyh Efendinin işareti ile Zâkirbaşı, o zatın yayına yaklaşır; sırf ikaz maksadile, onun işiteceği bir sesle kulağına, hafifce **"Kardeş; birleş!"** yahut **"Âgâh ol!"** derdi (1). Çünkü Tarikat âdâbında kusur ve hatayı, teşhir etmek yoktu. Ancak tashih edilir. Ayıplar kimseye duyurulmaz; örtülür. Zira Kur'anı azim-üşşanda da, **"Cenab-ı Hak, ayıpların açığa vurulmasını sevmez ve istemez!.."** buyuruluyor.

NEVBE'NİN TEKKE DIŞINDA KULLANILIŞI

Padişahlar huzurundan, Dervişler kulübesi Zaviyelere kadar girmiş, yaşamış bir sanat hadisesi, bir kudret tezahürü olan Nevbe'nin, son zamanlarda içtimaî vazife alarak Tekke ve Âyin dışında kullanıldığı yerler de olmuştu.

Sultan Reşad'ın tahta culûsundan bir kaç ay sonra bir cuma günü, Üsküdar'a geçtiği zaman "Cuma Selâmlığı" dolayisile yapılan karşılama ve uğurlama törenine, Üsküdar meşayihi (şeyhleri) kafile halinde katılmışlar, padişahın huzurunda saflara dizilerek pek azametli, heybetli bir surette Nevbe vurmuşlardı. Kendilerinin "Bendegân-ı Mevleviyye" den bulunduğu düşünülerek, Üsküdar Mevlevihanesinden gelen bir kısım Dedegân, Muhibban, Nevbe saffının önünde, ayrı ayrı Tennûre açarak semâ etmişlerdi. Bu münasebetle gözleri dolan "Zât-i Şahane" yi, fevkalâde "memnun ve mahzûz" eylemişlerdi.

Sultan Reşad'ın gayet iyi kanun çalan ve bu münasebetle Dar-ül Elhan'a (Konservatuar) bir müddet elinde kanun ile devam eden, çapkınlık maceraları ile de ayrıca meşhur olan musikişi-

(1) "Âgah ol" tabiri, Mevlevîlerde uyuyanı uyandırmak için kullanılır.

nas oğlu: "Şehzade Ziyaüddin Efendi" de ogün kendisini tutamıyarak babasının yanından âdeta kaçarcasına ayrılıp Nevbeye iştirak ettiğini ve bitinceye kadar Zâkirbaşının yanından ayrılmadığını, görenlerden dinlemiştim.

Birinci Dünya Savaşında, muzdarip halkın ve askerin maneviyatını yükseltmek, dinî duygularını kuvvetlendirmek için Mevlevî Şeyh ve Dervişlerinden kurulan "Mücahidin-i Mevleviyye Alayı", cihad ve irşad ordusu halinde, Şam'a kadar giderken, içlerinde diğer Tarikatlerden gelmiş Nevbe Bölükleri de vardı. Bunların efradı, yüzleri aşıyordu. Ekseriyetini Kaadiri, Rifaî, Sa'dî Tarikatlerine mensup Şeyh ve Dervişler teşkil etmekte idi. Bir kısmı kendi Tarikat kisvelerile çeyizlenmişler (giyinmişler), birkaçının da başlarına teberrüken Mevlevi Sikkesi giydirilmek suretile alaya katılmışlardı (2).

NEVBE KUDÛMİYYESİ ATATÜRK'ÜN HUZURUNDA

Millî zaferden sonra, Bursa'ya ilk giren Şükrü Nailî Paşa ordusu, orada hazır kıt'a halinde sıralanmış "Şeyhler Alayı" nın muazzam Nevbesi ve etrafı uğuldatan tekbîr, tehlîl ve tebcîl seslerile karşılanmıştı (18 Muharrem 1341 = 11 Eylül 1922, pazartesi).

Bu sırada bir fırsatını bulanlar, kahraman askerin ve kumandanların ellerine sarılmışlar, yüzlerindeki terleri silmişler, bir kısmı da ayaklarındaki postallardan toz alıp gözlerine sürmüşlerdi.

Nevbeyi, alayın başında üstadana bir kudretle idare eden Mısrî Şeyhi Şemseddin Efendi (3), o heyecanlı günlerin ilhamile kaleme aldığı **"Halâs-ı Bursa"** isimli "Kudûmiyye" sinde (ayak bastı manzumesi) hem vak'ayı tarihlemiş, hem de bunu ordunun önünde bizzat inşâd ederek halkın coşkunluğunu ve bahtiyarlığını arttırmıştı.

Şeyhin gözler, gönüller dolduran bu manzumesi, bir ay sonra Bursayı ilk defa teşrif eden "Gazi Hazretleri" nin huzurlarında yine bizzat okunmuş ve şairine Gazi tarafından takdir ve iltifat edilmişti.

O acıklı günleri yana yakıla tasvir eden ve sonra da zaferin neş'esini haykıran Kudûmiyye şöyle idi :

Yeşil Bursa, zulm-i Yunandan siyah olmuş idi
Pây-i menhusiyle telvîs eyleyordu an be ân
Berhava olmak, yakılmak üzre mahkûmken hele,
"Nail" i Tevfik olduk çok "şükür" bulduk emân
Yaşâ ordun ile Mustafa Kemal Pâşâ yaşâ
Arz-ı minnet eyleyor millet sana ez dil-ü can
Her umurunda muvaffak olmağa itdik duâ
Ruz-u şeb evrad idindi bu niyazı dervişan
İrticalendir bu tarih Şemsi-î Mısrî didim

---

(2) Ceyş-ül Mevlevî, Hızb-ül Mevlevî ve Cünd-i Mevlânâ isimlerile de yâdedilen "Mevlevî Alayı", halkın üzerinde dinî tesirler ve güzel hatıralar bırakarak, Şam'a kadar gidip döndükleri zaman, Mevlevî şair ve ediblerinin pek değerlisi Üsküdarlı Tal'at Bey merhum, şu güzel kıt'ayı söylemişlerdi :

Diyelim an karîb yâ Rabbî
Feyz alub halkdan, peyember'den
Pür zafer Mevlevî gönüllüleri
Dönüyorlar Cihâd-i Ekber'den.

Hicrî 1333

(3) Bursa Mısrî Asitanesi son postnişini, âlim, edib, müverrih ve müellif Mehmed Şemseddin (Ulusoy) hazretleridir ki Gâzi Hazretlerinin hükümet işini ele aldıkları 1338 yılına, "Gâzi Mustafa Kemâl" terkibini, "tarih" düşürmüş ve Cumhuriyetin ilânında da yine "tarih" olarak uzun bir manzûme vücuda getirmişti. İçinden birkaç mısraını sunuyoruz :

İyd-i ekber eyleyor ihvânı cumhuriyet'in
Çün müsâdifdir bugün ilânı cumhuriyet'in
Türk'e dirlerdi Frenkler mevte mahkûm hastedir
İtdi ihyâ hasteyi Lokmanı cumhuriyet'in
Eyleriz tahdîs-i ni'met berkarar olsun müdâm
"Mustafâ Gazi Kemal" dir canı cumhuriyetin
Bahtiyarım Şemsî-i Mısrî ki, idrâk eyledim
Mütefîz itdi beni irfânı cumhuriyet'in
Cân-u dilden kaldırub iki elim itdim duâ
Pâyidâr olsun ebed erkânı cumhuriyetin.

19 Rebî'ul evvel 1342 (30 Ekim 1923)

Makdem-i Münci-i millet ile olduk şâdümân
1341 (1922)

REFET PAŞA DA NEVBE İLE KARŞILANIYOR...

Yine millî hükümetin ilk temsilcisi olarak Ankara'dan İstanbul'a gelen Refet Paşayı, Eyyub şeyhlerinin bir kısmı, üzerlerinde çeyizleri ile (taç ve feracelerini giyinmiş olarak) camii kebirin musalla kapısı önünde karşılamışlar, "mubarek kudûmu"nu Nevbe vurarak kutlamışlar, kendisini Hazreti Halid Türbesine kadar dua ve ilâhilerle götürmüşlerdi. Bursada yapıldığı gibi, burada da Paşanın çizmesinden toz alıp gözlerine götürenler olmuştu. İçi kırmızı atlaslı pelerinini seve koklaya yüzlerine sürenler de görülüyordu. Yine ogün Kasımpaşa'da Çürüklük Rıfaî Tekkesi mensuplarından bir kısım seyyah dervişler de, paşanın geçtiği, geçeceği yollar üzerinde durarak, - hiç lüzumu olmadığı halde - Bürhan Göstermeye kalkmışlar, sokak ortasında gösteri yapar gibi avurtlarına şişler batırmışlar, vücudlarına zincirli topuzlar vurmuşlar, bir yandan da kendi usûllerine göre Mazhar çalmışlardı.

Mecliste vurulan Eyyublu - Şifa'lı Deli Halid Paşanın cenazesi de, çevrenin Tekke Şeyhleri ve Dervişleri tarafından aynı şekilde karşılanmıştı.

Eyyub İskele Caddesindeki vapur iskelesinden alınan cenaze, "Şifa Havuzu" sırtlarında hazırlanmış aile kabrine kadar Nevbe ile götürüldü. Cenaze töreni bu itibarla görülmemiş şekilde muhteşem olmuştu.

Bayazıdda, Saraç Ishak mahallesinde, Fatih devrinden kalma Saraç Ishak Camii şerifinin yirmi yıldanberi imam ve hatibliğini, mahallesinin de muhtarlığını yapan Zekâi Dede torunlarından, Mevlevî âyinhanlarından, Zâkir ve Kuddûmzen Zekâizade Mehmed Münir Beyin (Kökten) mektebe başlaması dolayısile "Âmin Alayı" merasiminde, Eyyub'un tanınmış Tekke Şeyhleri başta olmak üzere usta Zâkirler, Dervişler ve Kalenderhane Mektebinin talebesi ve güzel sesli hafızlarile meydana gelen büyük Nevbe kafilesi, evden türbeye doğru yol alan Âmin Alayını pek ihtişamlı bir hale getirmişlerdi. O gün at üstüne bindirilen küçük Münir'i, Kurukavak'taki evinden alıp Hazreti Halid Türbesine getirirlerken, vurulan Nevbe'de, Zekâi Dede Efendi'nin o günlerde bestelediği ilâhileri okunmuştu. Zekâi Dede, bu ilâhileri mektebe yeni başlıyan küçük torunu için hazırlamıştı. Sonra bu eserler, o semtin bütün mahalle mekteplerinde okunur oldu (4).

Eyyub Bahariye Mevlevihanesi postnişini, şair ve neyzen Hüseyin Fahreddin Dede Efendinin cenazesinde olduğu gibi, Münir Beye yapılan Âmin Alayının önünde de Mevlevihanenin genç ve yaşlı semazenleri tarafından sırasile semâ edilmişti.

Dışarda çalınan bu çeşit Nevbelerde bazan tekkenin mihrab âlemleri (yazılı sancakları), birlikte taşınır ve Nevbe kafilesi bu bayrağın altında giderdi.

Sarayda her ikindi vakti Kubbe Vezirleri toplantısında çalınan ve padişah ile beraber ayakta dinlenilen "Nevbet-i Hâkanî" gibi İstanbul'da devamlı Nevbe sesleri ile gümbürdeyen, uğuldayan yerlerden biri de Galata Kulesi idi. Cuma günü akşamından başka, haftanın her gecesinde, kulenin odalarında, saat başı Nevbe vurmak usûlü konulmuştu. Yangın olunca da bunun haberini halka duyurmak için aynı odalarda davullar çalınırdı.

Kulenin 1208 Hicrî (M. 1793) yılında yandığını, külâhının düştüğünü, fakat geciktirilmeden hemen tamir gördüğü için Nevbe'nin kesilmediğini, Ahmet Cevdet Paşa haber veriyor. Bunlar, Tekke dışında, cemiyet ve hükümet işlerinde, yahut "sûr-i millî", "sûr-i hümayun" denilen millî bayramlarda çalınan Nevbelerdir ki, yarı resmileşmiş mahiyette idi.

---

(4) Bu madde için ayrıca bakınız. "Yunus Emre ilâhileri, nasıl ve nerede okunurdu?" Cemaleddin Server Revnakoğlu, Türk Yurdu dergisi, Yunus Emre özel sayısı.

Gönüllü Mevlevî Alayı, padişah tarafından kendilerine ihsan buyurulan Sancağ-ı Şerifin altında.

Tekke Nevbesi ile ondan çok sonra meydana gelen resmî ve askerî Nevbenin bir kısım sazları ve bunların kullanılış şekilleri, bir bakıma aynı tarzda olduğundan birbirlerinden pek farklı değillerdi.

Resmi Nevbenin göze çarpan ve en başta gelen hususiyeti, mutlaka kocaman bir davulun, hatta birkaç davulun bir arada bulunması idi. Mehter takımında olduğu gibi bunların hep birlikte ve bir tempo altında ahengle gümbürdemesi, hakikaten görülecek birşeydi.

Tekke Nevbesinde ise, bunların yerine davulun küçültülmüşü olan "Kuddûm" konulmuştu. Davul, kullanılmaz olmuştu.

NEVBE SAZLARI

HALİLE : Nevbede baş saz olan Halîle, bando ziline benzer. Onun gibi yuvarlak ve sarıdır. Bugün kullanılmıyan eski bir adı da **"çalpare"** idi. Dört parça demek olan "çâr pâre" den bozulmuş bir kelimedir. Devamlı, muntazam bir ahengin, kulağa hoş gelecek tatlı bir tan naniyetin (akustik) temin edilmiş olması için sarı prinçten veya ince bakırdan yapılırdı. En iyisi ve makbul sayılanı altun ile karıştırılmış olanı idi. Bunun tannaniyet ve hassasiyeti hepsinden fazla olurdu. Bunu da, son zamanlara kadar Samatya'da bir Ermeni ustası yapıyordu. Onun elinden çıkmış Halîleleri pek beğenirlerdi.

Ötedenberi çalınan ve Nevbede kullanılan Halîle iki cinsti : Biri erkek Halîle, biri dişi Halîledir. İkisi de Nevbede ve Mehterde baş saz olduğundan, sazın seyrini idarede ve icra sırasında daima hâkim ve nâzım mevkidedir. Erkek Halîlenin sesi kabadır. Vururken "pam pam", "zam zam" diye kulağa hoş gelmeyen, sevimsiz kaba bir ses çıkarır.

Dişi Halîle ise incedir; sesi titrektir. İşlerken "zırrr, zırrr" diye kayıcı, ve pek ahenkli bir şekilde hafif hafif çınlar ve inler. Kıymetli ve makbul olanı budur. Ahengin intizamla devamı, Halîlenin iyi cinsten olmasına bağlı idi. Bir de onu kullanan zatın, usta olması şarttı.

Halîleler mihrabda bulunur ve daima makam postu üzerine gelen tarafta asılı durur. Nevbe sırasında Halîlenin gayetle intizamlı, sürekli bir şekilde işlemesi, bilhassa "Hayy!.. Allah Hayy!.." zikr-i şerifinde, daha canlı, daha kuvvetli olurdu. Halîle aynı tempo altında bir yukarı, bir aşağıya gider, gelir, gittikçe hızlanır, hızlanır, velvele artar ve sonlara doğru pest perdeye inerdi.

Halîleyi usûlü ile kullanış şekli şöyle olurdu: Başlangıçta Nevbeye girerken en büyüğünü, en seslisini Nevbeyi idare eden zat, eline alırdı. Sağ eldeki Halîle, sol eldeki Halîleye kenar kenara hafifçe değdirilir ve hemen yukarıya kakılır. Bir iki defa bu şekilde hafif hafif dokundurulduktan sonra üçüncüde Halîle üstten aşağıya sıyırılarak indirilir. Kaydırıla kaydırıla tatbik olunan bu usûl tekrarlandıkça, her iki Halîlede gayet tatlı, ahengli, hazin bir ses çıkar.

Bu güzel sesin devamı, bilhassa sazın üstündeki hâkimiyeti, etrafı sarar ve çınlatırdı. Fakat bu da bir sanat ve muvaffakiyet işidir. Zilleri rastgele birbirine çarpmak veya şiddetle üstüste vurmakla olmaz; usule uygun şekilde kullanılması lâzımdır.

Halilenin bir de sol elde yatış şekli vardı ki, bu da kalbî İsm-i Celâl'e, yahut "Allah!.. Allah Hayy!.." zikrine mahsustu. Bu zikirlerin devamı sırasında soldaki Halîle işlemez, sabit bir halde durur, onun yerine sağ Halîle işlerdi. "Hayy" zikr-i şerifi, topluca haykırış halini aldığı sıralarda, sağ Halile, sol Halilenin üstünde süratli, kuvvetli vuruşlarla devam ederdi.

NÂY-I ŞERİF : Kısaltılmış şekli ile "Ney" dediğimiz ilâhî sazdır ki, insan sesine, en yakın olanıdır; insan ruhuna en candan seslenenidir. Şark'ın üflenerek çalınan en eski sazıdır. Mevlevihane Mıtrıb'ında olduğu gibi, Nevbenin baş sazı değil ise de, yine de göze çarpan müstesna bir hususiyeti vardır. Hele bir kaçı bir araya gelirse, Nevbeyi hakikaten lâhutileştirir, sadece "Dem Tutması" bile, Ney'in ilk sesi olmakla beraber çok ilgi çekicidir. Dinliyenlerin ruhunda ve gönlünde büyük tesirler bırakır.

MAZHAR : Eski adı ile "Mizher" veya "Mefhar" dir. Çok az kullanılan en eski bir adı da "Kanga" idi. Dervişlere mahsus Tekke sazlarından biri idi. Nevbe dışında, tek başına da çalınırdı. En çok elde dolaşan, göze çarpan eski bir sazdır.

İptidai şekilde olmakla beraber zikri coşturmakta tesiri büyüktür. Sesi, velveleli olduğundan her yerden duyulur. Yuvarlak tahta kasnağa gerilmiş koyun derisinden yapılırdı. (Kuzu ve sığır derisinden olmaz.)

Sesini arttırmak ve daha mükemmel bir hale getirmek için iç kenarında, karşıdan karşıya üç sıra kursak tel çekilmiştir. Bazısının iç kenarında ise madenî halkalar dizilidir. Bunlar yüzük büyüklüğünde olurdu. Çalarken hafifçe titrer. Mazhar'ın sesini yükseltir, velveleyi arttırır; tannaniyetin uzamasını ve daha uzaklara yayılmasını temin ederdi.

Mazharın iç ortasında Tarikat Pîr'inin adı yazılıdır. Onun altında veya kenarında Mazharzen'in (çalan dervişin) ismi okunur. Fakat her mazhar bu tarz da yazılı olmaz.

KUDDÛM : Yerde ve elde çalınan iki türlü Kuddûm vardır : İkisi de koyun derisinden yapılır. Bakır çanaklar üzerine gerili olduğundan tek taraflıdır; çift yüzlü değildir. "Zahme" denilen iki çomakla çalınır; "Dümtek" usûlü vurulur. Şekli itibarile davulun küçüğüne benzer. "Davulcuk" da denilebilir.

ÇİFTE KUDDÛM : Geniş gövdeli ve büyük çanaklı olur. Çanakların en iyisi ve kıymetlisi bakır ve altın karışımından yapılmış olanıdır. Bunların tannaniyeti (akustik değeri) fevkalâde idi. Çifte Kuddûm'ler, Yeniçeri teşkilâtımızda ve Mehter takımında bilhassa kullanılırdı. Çift tuğlu vezirlerin bindiği hayvanın iki tarafına karşılıklı olarak asılır ve yürüyüş esnasında bununla tempo tutulurdu. Buna **"Nakkare"**, çalana da **"Nakkareci"** denilirdi.

EL KUDDÛMU : Kuddûm'un küçüğüdür. Elde ve ayakta çalınır, kat'iyyen yere konulmazdı. Misafir Şeyh Efendilere verilirdi. Nevbe devam ederken sağ ele alınır, altındaki küçük çanağa bağlı duran kayış sapı, sağ elle tutularak üzerine vurulur. Usûl, yine "Dümtek" dir. Musikî bilmiyen de bunu çalabilirdi. Çünkü birer defa vurmaktan ibaretti.

TABL : Eski telâffuza göre "Tabıl" da okunabilir. Yer kaplıyan kalın gövdeli kocaman davullardır ki, gümbürtü halinde ses çıkarır. Çok gürültü yapar. Daha ziyade Tekke dışındaki Nevbelerde çalınırdı.

ZAHME : Farsça'da mızrap manasına gelen bir kelimedir. Tekke musikisinde, Kuddûm vurmaya mahsus iki ince değneğin adı idi. Sesin düzgün çıkması için güzel çekimli olur. Trampet çomağı gibi sapına doğru kalınlaşır. İyileri, şimşir ağacından yapılanı idi.

ÇALPÂRE : Bu kelime de Farisî'dir. Dört parça manasına gelen "çâr pâre" den bozmadır. Dört veya iki parça ağacın birleşmesinden olurdu. İki dilli idi.

Eski devrin Nevbelerinde, usûl tutmak için kullanılmıştı. İptidaî şekilde olduğu için sonradan bırakılmış, yerini Halîle almıştır.

SON DEVRİN MEŞHUR NEVBEZENLERİ

Son asrın Tekke Şeyhleri ve Zâkirbaşıları içinde, Nevbe idare etmekle tanınmış "Üstad" Nevbezenler şunlardı :

Dıramanda, Kaadiriye'den Kefevî Dergâhı Şerîfi son postnişini, bestekâr, hanende, Bahriyeli Ethem Efendi (kendisinden birkaç ilâhî geçmiştim).

Kasımpaşa'da, Kaadiriye ve Rıfâiye'den Son devrin en marûf mevlid üstadı, Hâfız Kemâl Gürses, Küçük Piyale Paşa Tekkesi son postnişini Şeyh Cemâleddîn Efendi. (Bestekâr Hâfız Sadeddîn Kaynak, Sa'dî Hoşses, hâfız Kemâl Batanay, kemânî Reşad Bey, şeyhin talebesi arasında meşhur olmuşlardır.)

Çemberlitaş'ta, Rifâiyeden Kara Babay-ı Velî Dergâh-ı Şerifinin son postnişini Ali Haydar Bey.

İstanbul Kaadirihanesi son postnişini İsmâil Gavsî Bey (Gavs-ül meşâyih).

Zâkirbaşı Eyyubî Hoca Rıza Bey (Ali Rıza Şengel).

Karagümrük'te, Kaadiriyeden Karakulak Tekkesi son postnişini İsmâil Hakkı Efendinin damadı ve halifesi, Zâkirbaşı Ali Bey (Kabakulak'ın Ali Bey, Sallabaş Ali Bey).

Zâkirbaşı, Defterhaneli Hacı Şeref Bey (Karagümrüklü Hacı Şeref. Askerî Müzenin mehter takımında da, "Serzilzan" olarak uzun müddet vazife görmüştü.)

Şehremini'nde, Kaadiriyeden Remli Dergâh-ı Şerîfi postnişini ve meşhur Zâkirbaşı Hâfız Hüseyin Hâlis Efendi.

Kardeşi, daha meşhur Zâkirbaşı yorgancı Raşid Efendi.

Eyyub'de, İslâmbey Bedevî Tekkesi son postnişini, ulemadan, müderris Şeyh Hafız İbrahim Efendi. Onun oğlu ve halifesi Muallim, Hâfız İsmail Hakkı Bey. (Kırmızı Taclı; tarihî malûmatı ile, fazl-ü kemâlile tanınmış, pek muhterem eski bir maarifçidir.)

Eyyub'de, Kaadiriyeden Hâki Baba Dergâh-ı Şerifi son postnişini "Şeyh Ceylân' ismile tanınmış Şeyh Sa'dettîn Efendi. (Zikirdeki coşkunluğu gibi Kıyamcılığı ve Kıyam reisliği ile de tanınmıştı. Aynı zamanda herkesin müşkülüne koşan bir halk adamı olduğundan

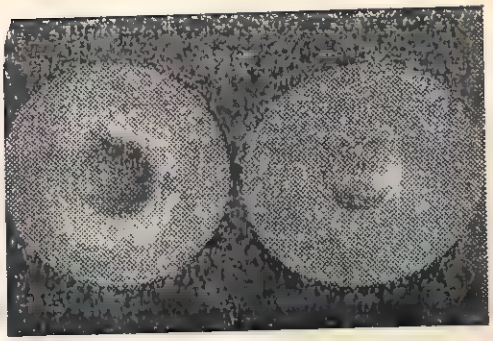

Nevbe'de baş saz olan bir çift Halile.

Eyyub'luların sevgilisi bilinirdi.)

Onun oğlu ve halifesi Şeyh Nazmî Efendi. (Şeyhliğe, Dervişlikten gelme bir zat olduğu için hizmette pişmiş kâmil bir insandır. Kendisinden her zaman teberrük olunur.)

Tanınmış Kıyam reîslerinden, Zâkirbaşı Arap Cemîl Efendi.

Beşiktaş'ta, Nakşibendiyeden Yahya Efendi Dergâh-ı Şerifi son Zâkirbaşısı, Beşiktaş'lı Hattat Hacı Nuri Bey. (Ses sanatkârı Tülin Korman'ın babası.)

Aynı dergâhın daha önceki Zâkirbaşısı, Üsküdarlı Şevki Bey.

Üsküdar'da, Rifâiye'den Çarşamba Tekkesi son postnişini, âlim, şair, edîb, muallim ve müellif Hayrullah Taceddin Bey (Yalım).

Üsküdar'da, yine Rifâiyeden Toygar Tekkesi postnişini Hâzim Efendinin amcası, Zâkirbaşı Şeyh Ârif Efendi.

Üsküdar'da, Nakşibendiye'den Çınar Tekkesi postnişini Ömer Hulûsi Efendi.

Çengelköy'ü Bedevî Tekkesi postnişini Şeyh Ahmed Efendi zade Şeyh İbrahim Edhem Efendi. (Zamanında pek usta olarak tanınmıştı; "Nevbe'de elini tutacak yoktur" derlerdi.)

İzmit'te, Bayramiyeden Himmet Zade Tekkesi postnişini Abdüssamed Molla Bey.

Bursa'da Mısrî Asitanesi son postnişini Mehmed Şemseddin Efendi (Ulusoy).

Pek ma'rûf Zâkirbaşı Turşucu Hâfız (Kastamonulu Hâfız Mehmed Efendi).

Kaadiriye-i Rumiye hulefasından, Zâkirbaşı Salâhaddîn Bey (Gürer; hayatta kalmış tek Zâkirbaşıdır.)

Sevdiğinin ve saydığının ölüsüne san'atkâr ruhunun armağanını ağaçları işliyerek esirgemiyen Türk vefasının sanat şaheserleri : Anadolu Selçukluları devrine ait ahşap bir sanduka.

İlk İslâm ve Selçuklularda

Ağaç üzerine işlemeler

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Türk sanat tarihinde ağaç işleri, ahşap oymacılık, kakmacılık gibi konular üzerinde başlıyan araştırma ve incelemeler, bugün için çok yakın bir geçmişe sahiptir. Günümüzde bu örneklerin büyük kısmı çeşitli anıtların kapı, pencere, dolap ve tavanlarını, istisnai olarak mihrabı süslemekte (1), ayrıca müzelerde de etnoğrafik malzeme olarak daima karşımıza çıkmaktadır.

Fakat bütün bunlara rağmen, Türk Sanatı'nın en az tanınan konularından birisi gene de ağaç işçiliğidir. Memleketimizde bulunan ahşap eserlerin çoğu hâlâ ilim âleminin meçhulüdür. Bilinenler hakkındaki neşriyatta, ya asıl ağaç işçiliğinden ziyade eserin ihtiva ettiği kitabelere ehemniyet verilmiş; ya fotoğraf neşri ile iktifa edilmiş, veya mesnetsiz bir takım hükümler tekrarlanıp durmuştur (2).

Ağaç oymacılığının bir sanat haline gelmesi, yapılarda kullanılan ahşap mimarî elemanların süslenebilmesi amacından doğmuştur. Bu sebeple Türk ve İslâm sanatı içerisinde ahşap sütunlar, başlıklar, kapı, pencere ve dolap kapakları ile tavanlar; mimariden ayrı olarak da minber, kürsü, rahle, kuran ve cüz muhafazaları meydana gelmiştir.

(1) Ağaç oyma mihraplara bir örnek olarak Ürgüp Damsa köyündeki Taşkın Paşa Camii mihrabını gösterebiliriz.

(2) H. Karamağaralı, Çorum Ulu Camiindeki minber, "Türk Sanat Tarihi Yıllığı" İstanbul 1965, s. 120.

İSLÂM ESERLERİNDE AĞAÇ İŞÇİLİĞİ

Önceleri, İslâm ağaç işlerinde Hellenistik ve Sasani geleneklerinin devam ettiği, yavaş yavaş bunlardan ayrılarak yeni bir uslûbun meydana gelerek geliştiğini, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi müdürü Can Kerametli bir makalesinde belirtmekte; diğer sanat bölümleri, taş, ştuk, deri, çini, işleme v.s. ile de sıkı bir bağ kurarak, onlardan epeyce etkilendiğini ileri sürmektedir (3).

Gerçekten Emevi ve Abbasi devri ağaç işleri önceleri antik sanatın tesiri altında kalmış, sonradan yeni bir üslûba doğru yönelmiştir. Örneklerde, Suriye bölgesine has akantus ve asma yapraklarından ibaret gayet zengin desenlere yer verilmiş; Meşatta sarayının cep hesindeki taş reliefler, bu devrin islâm eserlerinde nüans farklarıyla tekrarlanmıştır.

Emevi devri eserlerinde ekseriyetle karşımıza çıkan çam kozalağı motifi ise, zamanın çok sevilen ve kullanılan tezyinî elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada üzerinde önemle durulması gereken bir nokta da aynı motifin VIII - IX'uncu yüzyıl Samarra ştuk süslemelerinde görülmesidir. Ayrıca Takrit'deki ağaç kapaklar, Samarra C gurubu tezniyatı ile çok yakın benzerlikler göstermektedir (4).

Emevi devri ağaç işlerinin en tanınmış örneği K. Afrikadaki Kayravan Camii'nin, çeşitli parçalardan meydana gelmiş onyedi basamaklı minberidir (5). Sanat tarihinde, ağaç işçiliği ile yapılmış minberlerin en ünlüsü olan bu eserin üzerini kabartma üzüm salkımları ve hurma dalları kaplamıştır.

SONRAKİ GELİŞMELER

X - XII. yüzyıl Suriye ve Mısır taş relieflerinin, kısmen Fatımi devri ağaç işlerini etkilemiş olması da ilgi çekicidir. Meselâ El Ezher Camii'nin XI. yüzyıla ait ve hâlen Kahire müzesinde bulunan kapısı ile, El Hâkim Camii ağaç işleri, bu devre tarihlendirilen karakteristik eserler arasında yer almaktadır.

Metropolitain Müzesindeki muhteşem bir kapı ile Kahire Müzesindeki diğer örnekler, sonradan Fatımi devri tezyinatının hayvâni bir üslûba doğru yöneldiğini göstermektedir. Yerli Kopt sanatı ile ilgili olduğu anlaşılan bu tezyinatta av sahneleri, simetrik tek kuş veya hayvan gurupları bulunmaktadır. Bu hayvâni üslûp, daha sonra Memluk sanatını da etkilemiş, böylece süsleme, bütün yüzeyi kaplıyan zengin ve yüklü bir tabaka meydana getirerek, bilhassa günlük hayat sahnelerine intikal ettirilmiştir: Yüklü bir deveyi güden adam, mızrakla arslana saldıran figürler veya içki sahneleri, hep devrin oyma tekniği ile yapılmıştır (6).

Selçuk istilâsından önceki İran ağaç işlerine ait pek az örnek zamanımıza kadar gelebilmiş, Kûfi kitâbeli bazı eserler Taşkent ve Semerkant müzeleri ile özel kolleksiyonlarda yer almıştır. Ayrıca bu bölgedeki XIII - XIV. yüzyıllara ait Moğol ağaç işleri de oldukça nadirdir; Kûfi kitâbeli bazı kapılar devrin mimarisinde rastlanan taş tezyinat ile çok yakın benzerlikler göstermektedir: Bu devre ait Metropolitain Müzesi'ndeki bir rahle ile Hoca Abad Yasevî Camii kapılarından ikisi üzerindeki zengin arabesk desenler, benzerlik bakımından yekdiğerini hatırlatmaktadır. Bundan başka Hermitage Müzesi'ndeki Timur türbesinin kapıları ile, Semerkant Şah Camii kapısı da, Moğol ağaç işlerinden günümüze kadar gelebilen örneklerdir.

SELÇUKLU DEVRİ AĞAÇ İŞÇİLİĞİ

Selçukluların yarattığı mimarî yapılar ve küçük sanatlar içerisinde bilhas-

(3) C. Kerametli, Osmanlı devri ağaç işleri, tahta oyma, sedef, bağa ve fildişi kakmalar, "Türk Etnoğrafya Dergisi" Ankara 1962, S. IV, s. 5.

(4) Bakınız: D. Talbot Rice, İslamic Art, London 1964, s. 37, fig. 30

(5) Kayravan Camiinin İbrahim II İbn-i Ağlab (874 - 894) tarafından genişletildiği, mihrabın çinilerle yenilendiği düşünülürse, minberin de bu devre ait olması ihtimal dahilindedir.

(6) C. Kerametli, aynı eser, s. 8.

Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde 385 - 386 envanter numaralarına kayıtlı Ahi Elvan Camii pencere kapakları.

sa ağaç işçiliği önemli bir yeri işgal eder. Kendinden önceki islâm medeniyetinin izlerini taşıyan bu ağaç eserler, kapı, pencere, dolap kapakları, minberler, kürsüler ve rahlelerden ibarettir. Selçuklu ağaç işleri oyma ve şebekeli oyma teknikleri ile yapılmış ve esas itibariyle de dinî yapılar için hazırlanmış olduklarından, bezeme olarak geometrik ve nebatî elemanlara ön plânda yer verilmiştir. Bezeme, arka plânda kalan zeminin üzerine kabartma olarak işlenmiş ve bilhassa rûmili sular esas kompozisyonu meydana getirmiştir. Tamamen tezyini mahiyette olan rûmili sular, iç içe girift bir manzara arzetmekle beraber, pek nadir olarak bazıları içerisine insan ve hayvan figürleri de yerleştirilmiştir.

Selçuklu devri ağaç işlerinde bu örneklerin yanı sıra tavus kuşu, mührü Süleyman ve servi gibi motiflere zaman zaman rastlanılmakla beraber, ayrıca stilize servi şekilleri de sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bu arada sırası gelmişken Sinop Arslan Camii kapısını bunlara bir misal olarak gösterebiliriz.

Bu devir işçiliğinin en önemli ve en eski eseri hiç şüphesiz Konya Alaettin Camii'nin H. 550 (M. 1155) tarihli minberidir. Türk ve İslâm sanatının yarattığı en muhteşem ağaç eserlerden olan bu minberin kapısı üzerinde Kılıç Arslan'ın oğlu Mesud adına yazılmış kûfi bir kitâbe bulunmaktadır. Ayrıca minber şerefesinin sol köşe direği üzerinde de Ahlatlı Hacı Mengrim Berti ismindeki ustanın eseri olduğu yazılıdır (7). Sayın Can Kerametli, bu minberin Orta Asya Uygur Türklerinin VIII. yüzyıldaki ağaç oymalarında aranıp bulunabilecek dairevi yapraklar, palmet motifleri ve rûmili arabesklerle süslendiğini belirtmektedir (8).

GÜNÜMÜZE KADAR GELEN ÖRNEKLER

Selçuklulara ait eserler arasında Manisa Ulu Camii minberi de, gayet kıymetli, üzerinde ince çalışılmış bir eserdir. Hacı Murad bin Abdülaziz tarafından H. 778 (M. 1376) tarihinde yapılan bu eserin en dikkati çeken tarafı, üzerinde tabii şekillerde çin şakayiklerinin bulunmasıdır (9).

Divriği Ulu Camii minberi de Selçukluların Anadolu'da yarattığı nefis sanat eserlerinden bir başka örnektir. Kitâbesinden Ahmet Şah tarafından, Tiflisli İbrahim oğlu Ahmed'e yaptırıldığı anlaşılan bu eser, devrinin pek başarılı örnekleri arasında sayılmaktadır. Bu cami hakkında bir makale yayınlayan sayın A. Saim Ülgen, nefis işçiliğe, özel şekillere sahip bu tarihî yapıda bir kaç tane pencere kapağının kaldığını belirtmekte ve bunların iyi muhafaza edile-

---

(7) O. Aslanapa, Anadolu'da Türk minberleri maddesi, "İslâm Ansiklopedisi" C, 8, s. 337 - 338.

(8) C. Kerametli, aynı eser, s. 7.

(9) Bu hususta bakınız: R. M. Riefstall, Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, İstanbul 1941, Res. 13,13 a,13 b,13 d.

memesini dolayısiyle kısmen çürümüş olmasından yakınmaktadır (10).

Birgi Ulu Camii'nin H. 722 (M. 1322) tarihli minberi de Selçuklu ağaç işçiliğinin güzel bir örneği olup Muzafferüddin bin Süleyman-ül Garbinin eseridir. Fakat ne yazık ki, R. M. Riefstall, bunun da kıymet bilmeyen eller tarafından cilâlanarak üzerinin yaldızlandığını kaydetmektedir (11). Ayrıca cami içerisindeki sekiz pencere kanadı da gene aynı sanatkârın eseri olmakla beraber üzerin de görülen gelişim, incelenmeğe değer ölçüdedir.

Ankara camilerindeki Selçuklu özelliği taşıyan ağaç işleri de, üzerinde durulması gereken önemli örnekler arasındadır. Ahi Şerafettin Camii'nin (Arslanhane Camii) ceviz ağacından, ince bir tekniğe sahip H. 689 (M.1290) tarihli minberi, Selçuklu Sultanı Gıyas al-Din Kayhusrev adına Abu Bakr al-Naccar tarafından yapılmıştır. Gene, H. 731 (M. 1330) tarihli Ahi Şerafettin türbesindeki (hâlen Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan) ceviz sanduka da, Selçuk lu tarzında yapılmış bir eserdir. Mahmut oğlu Nakkaş Abdullah'ın eseri olan bu ahşap sanduka üzerinde kitâbeler, Âyetül Kürsî, Kur'andan seçilmiş âyetler yer almaktadır. Ankara Ahi Elvan Camii'nin p e n c e r e kapaklarından (12) başka Selçuklu oyma tekniğinde yapılmış ceviz minberi de bu konudaki şaheserlerden bir başkasıdır. Harput'lu Bayezit oğlu Mehmet adındaki sanatkârın eseri olan minberdeki esas kompozisyonu, beş köşeli yıldızlar meydana getirmektedir.

DİĞER AĞAÇ İŞÇİLİKLERİ

Bütün bu örneklerin yanı sıra Selçuklu sanatının yaratıcılığı, mezar yapılarındaki ahşap sandukalar üzerinde de kendisini göstermektedir. Bunlar arasında şüphesiz Selçuklu ağaç işçiliğinin en muhteşemi, Konya Mevlânâ türbesindeki Sultan'ül - Ulema'nın kabri üzerinde bulunan yüksek sandukadır. Sayın Mehmet Önder bu sandukanın Mevlânâ'nın vefatından sonra Selçuklu sanatkârlarından Abdülvahid ve Konyalı Genek oğlu Hüsameddin Mehmet tarafından yapıldığını; bilâhare XVI. yüzyılda sandukanın Mevlânânın üzerinden alınıp babasının mezarına konduğunu belirtmektedir (13). Sayın Haluk Karamağaralı da, bu sanatkârlardan Selim oğlu Abdülvahid'in sandukanın projesini hazırladığını, kompozisyonları çiz diğini; Konyalı Genak Hüsameddin Muhammed'in ise, imza kitâbesine "amel-i" kelimesi ile başladığına göre, eserin işçiliğini üzerine aldığını yazmaktadır (14).

Sanduka, Selçukluların çok sevdiği oyma tekniği ile yapılmış, bazı parçalar tamamen geçme olarak ilâve edilmiştir. Devrinin karakteristik bezemesi ile süslenen sandukanın üzerini Ayetül Kürsî, Mevlânâ'nın eserlerinden ölüme dair gazeller ve Mesnevi'den alınmış beyitler boş bir yer bırakmamacasına kaplamıştır.

Mimarî yapıları süsleyen, yukarıda kısmen bahsetmeğe çalıştığımız ağaç işlerinden başka Selçuklular, küçük sanatlara ait olan bir çok eserleri daha meydana getirmişlerdir ki, bunların büyük bir kısmını rahleler teşkil etmektedir. Sırası gelmişken Berlin İslâm Eserleri Müzesinde XVIII. yüzyıla tarihlendirilen Selçuklu ağaç işlerinden meydana gelen mühim bir kolleksiyonun bulunduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bunlar arasında 1907 yılında hediye suretiyle Berlin Müzesine giden ve orada İslâm sanatları kısmında Env. J. 584 numarada kayıtlı Selçuklu Kur'an rahlesi, o devir ağaç işçiliğinin nefis bir örneğidir.

---

(10) A. S. Ülgen, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, "Vakıflar Dergisi" Ankara 1962, S, V, s. 96.

(11) R. M. Riefstall, aynı eser, s. 22, Res. 37 216.

(12) E. Yücel, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde bulunan Ankara Ahi Elvan Camii pencere kapakları, "Türk Yurdu" İstanbul 1967, S. 10 (340), s. 19 25.

(13) M. Önder, Mevlâna ve türbesi, İstanbul 1957, s. 40 - 42.

(14) H. Karamağaralı, Mevlâna'nın türbesi "Türk Etnoğrafya Dergisi" İstanbul 1966, S. VII - VIII, s. 40.

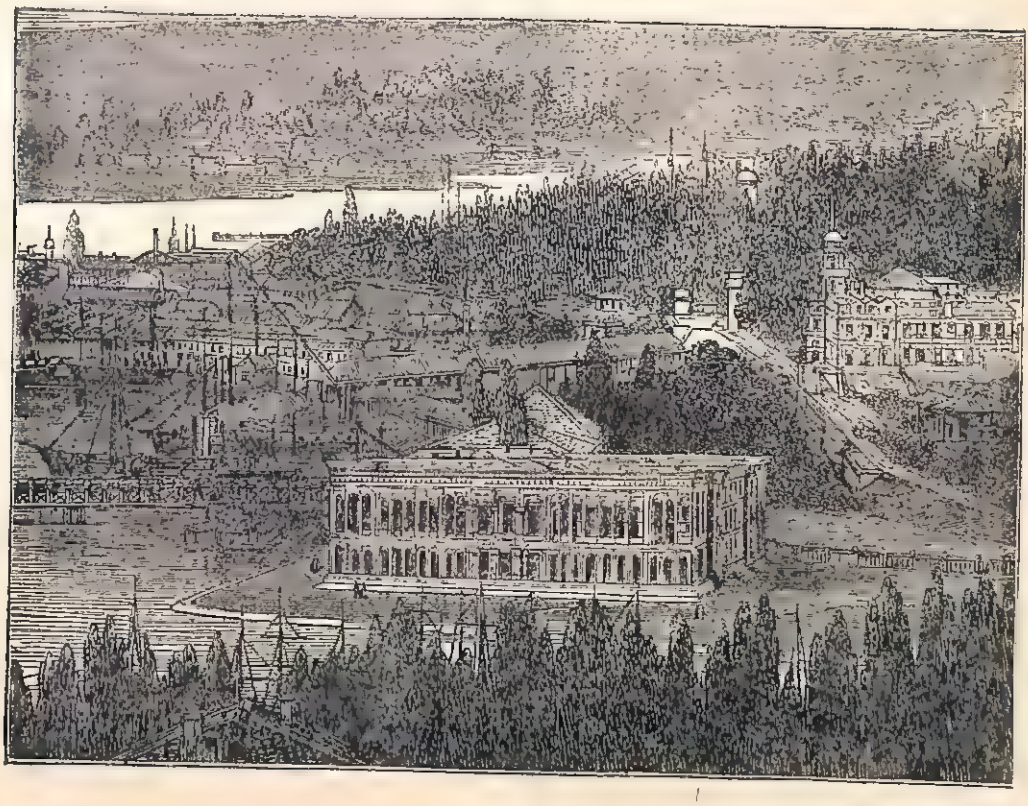

ENİŞTE PAŞA, ikbâl devrinde devletin en büyük makamlarına geldi. Sadrazam da olabilirdi amma, istemedi. Mabeyn Müşirliği, Bahriye Nazırlığı yaptı. Yukarıdaki klişede, Damad Mahmud Celâleddin Paşanın Nazırlığı devrinde tâmir edilen Bahriye Nezaretini görüyoruz.

Adlandırılmamış kudretlerden, akibetlerin en kanlısına iniş:

ENİŞTE PAŞA

Yazan: Cemal KUTAY

Osmanlı Hanedânı, Dördüncü Sultan Murad'dan sonra tahta çıkan Sultan İbrahim'in ilk saltanat yıllarında tasfiye tehlikesi geçirmişti : Hânedan-ı Al-i Osman'da, KADINLARIN SALTANAT NİYÂBETİ yoktu. Dördüncü Murad, Revân Zaferini takib eden günlerde, iki kardeşini Bayram Paşaya boğdurtmuş, tahta çıkabilecek tek erkek, aklî dengesi bozuk olduğu daha şehzâdeliğinde söylenen İbrahim kalmıştı. Anneleri Kösem Sultan, beden suiistimalleriyle pehlivan yapılı muhteşem kudretini hergün eriten Dördüncü Murad'dan sonra Padişahlık ve Hilâfet Makamı'na oturacak erkek şahsiyetin kalmaması endişesiyle

üçüncü oğlunun hayatının üzerine kanad germiş, İran seferi dönüşü bu SON temsilciyi de yoketme kararında olan ikinci oğlunun kanlı arzusunu önlemiş, hatta son nefesini verirken fermanını tekrarlıyan Padişaha, iradesinin yerine geldiği yalanı söylenmişti.

İbrahim'in ilk seneleri evlâtsız geçmiş, kaygılar dinmemişti: Fakat daha sonra hayatını Harem'e bağlıyan Padişahın birbiri ardına çocukları olmuş, bunlardan ikisi birbirini takiben tahta çıkmışlardı. İbrahim'den son Padişah Vahidüddin'e kadar sadece Üçüncü Selim'in evlâdı olmamıştı. Nizam-ı Cedid padişahının bu nasîbsizliğini Tanzimat Padişahı bol bol telâfi etmiş, otuz sekiz yaşında hayata gözlerini kapıyan Abdülmecid Han'ın ON ALTIsı erkek, ON SEKİZi kız olarak OTUZ DÖRT ÇOCUĞU olmuş, erkeklerden DÖRD'ü, Beşinci Murad, İkinci Abdülhamid, Beşinci Mehmet Reşad, Altıncı Mehmet Vahidüddin PADİŞAH olarak babalarına Osmanlı saltanatında erişilmemiş rekor sağlamışlardı.

Sultan Abdülmecid, Tanzimat'la beraber ferdin hayatındaki hür değişikliğin Sarayda da tatbikatına girişmiş, çocuklarını mümkün olduğu kadar ÇAĞ İNSANI olarak yetiştirmeye gayret etmişti. Osmanlı Sultanları içinde en geniş kültüre sahip olanlar, güzel sanatlarla uğraşanlar Sultan Abdülmecid'in kızları idi. Baba, kızlarına lâyık izdivaçlar yapabilmeye de dikkat etmişti. Çok genç yaşta verem'den hayata gözlerini kaparken kızları arasında evlenme çağına gelmiş olanlarla evlenmiş PAŞA'larla, istikbalin PADİŞAH'ları olan oğulları, yâni ENİŞTE'lerle KAİMBİRADERLER arasında dostluklar kurmuştu.

SALTANAT HIRSININ GRUBLAŞMALARI

Fakat, dünyanın her yerinde, her saray, adı ne olursa olsun her iktidarda olduğu gibi hırsa ve gizlenmiş arzulara sahiptir: İşte, KAİMBİRADERLER, yâni Şehzadelerle, ENİŞTE'ler arasında bu saklanmış arzuların mihraklaşmalarıyla grublanmalar oldu: Her biri, kendi mizaç ve düşünüşüne daha yakın gördüklerinin çevresinde toplandı ve tercih ettiklerinin tahta çıkışı için çalışmıya başladılar.

Sultan Abdülmecid'in saltanatının son yıllarındaki KULELİ VAK'ASIndan sonra, bu grublaşmalar daha açık şekil aldı ve bilhassa, Sultan Aziz'in hükümdarlığının ikinci yarısında hangi Damad Paşa'nın, hangi şehzadenin safında olduğunu tereddütsüz anlatan belirtileriyle şekilleşti. İşte, ağabeyisi Şehzade Murad'dan sonra taht sırası kendisine gelecek olan Şehzade Abdülhamid Efendi ile Damad Mahmut Celâleddin Paşa arasındaki yakın dostluk, hatta hayat ve kader birliği bu senelerde başladı.

Damad Mahmut Celâleddin Paşa ile evlenmiş olan Cemile Sultan, Abdülhamid'in ÖZ KARDEŞİ idi. Sultan İkinci Abdülhamid'in hayatındaki ibretli tecellilerden birisi de, enişte'leri ile olan münasebetleridir: Cemile Sultan Mahmud Celâleddin Paşa ile, öteki öz hemşiresi Seniha Sultan da, Prens Sabahaddin Beyin babası olan Asaf Mahmut Celâleddin Paşa ile evli idiler. Diğer kız kardeşi Fatma Sultan da, Mehmet Nuri Paşa ile evli idi; Sultan Hamid, bir zamanlar kendisine EN YAKIN KİŞİ olan Cemile Sultan'ın kocası Mahmut Celâleddin Paşa'dan kurtulmak isteyince, enistesini, Mithat Paşa ile birlikte Sultan Aziz'in ölümünden suçlu bularak meşhur Çadırköşkü Mahkemesine verdirdi ve idama mahkûm ettirdi. Nuri Paşa da aynı suçla ittiham edilerek aynı akibete mahkûm oldu. Padişah bu ölüm cezalarını ebedî sürgüne çevirdi, Taife sürülürlerken Nuri Paşa önce deli oldu, sonra öldü, Mahmut Celâleddin Paşa ise Mithat Paşa ile beraber, 1885 senesi mayısının altıncı günü Taif zindanlarında boğduruldu. Seniha Sultanın kocası olan Damad Asaf Mahmut Celâleddin Paşa ise, 1900 senesinde, beraberine iki oğlu Prens Sabahattin ve Lutfullah Beyleri alarak Avrupaya kaçtı, Brüksel'de öldü. Üç kız kardeşi de, ölünciye kadar Sultan Hamid'le dargın kaldılar, konuşmadılar.

ENİŞTE PAŞA'nın ŞAHSİYETİ

Fakat bunların içinde hayatı ve son'u ibretle bilinmesi şart olan şahsiyet,

kendisine, şöhret ve nüfuzundan dolayı kısaca ENİŞTE PAŞA denilen, Cemile Sultanın kocası Damad Mahmut Celâleddin Paşa'dır.

Sultan Hamid'in tahta geçişinden, Mithat Paşa ile beraber tevkif edilişine kadar SARAY ve BAB-I ÂLİ'nin en nüfuzlu şahsiyeti olarak bütün temel hadiselerde kendisini hissettiren ve, kapağımızdaki klişesini, **Cassell's History Of The Russo - Türkish War** isimli eserde, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşının başlıca şahsiyeti olarak aldığımız Mahmut Celâleddin Paşa, Tanzimat ricâlinin en meşhurlarından Damad Ahmet Fethi Paşanın oğlu idi. Çok yakışıklı bir genç olarak, Mabeyn-i Hümâyuna gelişi sırasında dikkati çekmiş, Sultan Abdülmecid'in çok sevdiği kızı Cemile Sultanla evlenmişti. Babası da kendisi gibi Sultan Abdülmecid'in babası Sultan İkinci Mahmud'un damadı olduğundan, Saray'ların gizli cereyanlarını, göze görünmiyen, fakat gerçek kudreti temsil eden hadiselerinin içinde yetişmiş olarak genç Damad, kendisine verilen PAŞALIK unvanının haklarından maharetle faydalanmış ve mizâcına uygun bulduğu İKİNCİ şehzade Abdülhamid Efendi'nin ÇOK YAKIN DOSTU olmuştu.

Sultan Aziz'in kanlı akibetinden sonra başlıyan Sultan Beşinci Murad'ın dağdağalı saltanatının nasibsiz sonu ile Şehzade Abdülhamid Efendi SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİD unvanıyla tahta çıkınca, Damad Mahmud Celâleddin Paşanın yıllardır hasretini çektiği ümidi gerçekleştirmiş, ve sadece kaimbiraderi değil, sır dostu, gaye arkadaşı hüviyeti ile adsız saltanatı başlamıştı.

Artık kendisine kısaca ENİŞTE PAŞA deniliyordu. İsmi unutulmuştu. Sultan Hamid devrinde YEDİ defa Sadrazam olan Said Paşanın hatıratında ENİŞTE PAŞA'nın nüfuzu şu iki cümle içindedir :

"— Resmî makamı MABEYN MÜŞİRLİĞİ olmasına rağmen, dahilî ve haricî bilcümle mesailin halli için Damad Mahmut Paşanın reyi şart-ı vâhid idi. Bu kudret, Cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı Sanî devrindeki Atabey-i devlet meşhur Hâlet Efendinin kudretinin dahi fevkinde idi."

BİR ZİYARET VE DAHA SONRASI

Malûmdur ki Sultan Hamid, Nisbetiyye köşkünde Mithat Paşa ile görüşerek, Meşrutiyetin ilânına "namusu üzerine söz" vermesinden sonra tahta geçmişti. Hatta bu mülâkat sırasında, pırlantalarla işlenmiş kol düğmelerini Hürriyet Babasına armağan ederken kullandığı cümleler, Paşa'nın şahsiyetine duyduğu hayranlığın belgesi olarak, Ali Haydar Mithat Beyin hatıralarının baş sahifesinde yer almıştı !

ENİŞTE PAŞA, kaimbiraderinin gerçek arzusunu bildiği için Kanun-u Esâsi'yi hazırlıyacak komüsyonda Saray namına bulunmuş, komüsyonda yer alan Namık Kemal'le aralarında sert münakaşalar olmuştu. Padişah'ın hukuk-u hükümrânisine ait 76 - 83 üncü maddelerin görüşülmesi sırasında Namık Kemal, 1848 Lui Filip macerasını misâl olarak gösterince, ENİŞTE PAŞA, büyük bir asabiyetle elini masaya vurmuş :

"— Frenkler bizim için emsâl olamaz!.." diye bağırınca vatan şairi, sükûnetle şu cevabı vermişti :

"— İşte o Frenkler size mermi vermezse neferinizin tüfeği patlamaz. Onlar ferden bize emsâl olamaz amma onlardan öğreneceklerimiz var." demişti. Eldeki vesikalar gösteriyor ki, Namık Kemal'in "hükûmeti cebir kuvvetiyle devirmek" iddiasıyla mahkemeye verilmesi, bu sert münakaşalardan sonra düzenlendi.

Vatan Şair'ini muhakeme edecek heyetin reisi, rahmetli Hamdullah Suphi'nin babası, meşhur edîb, münşî, fikir ve devlet adamı Abdüllâtif Suphi Paşa idi. Mevsim yazdı ve Suphi Paşa, babası Abdurrahman Sami Paşanın Çamlıcadaki köşkünde idi. ENİŞTE PAŞA, Padişahın Yeni Osmanlılar için hakiki fikrini çok iyi bildiğinden, kalktı, Çamlıcaya gitti, Abdüllâtif Suphi Paşayı ziyaret etti, ve ayrılırken şu arzuy-u şâhâneyi tebliğ etti :

"— Efendimiz selâmet-i memâlik-i şâhanesi endişesi ile icray-ı adalet etmenizle mahzûz olacaktır."

Abdüllâtif Suphi Paşa şu cevabı verdi :

ENİŞTE PAŞA'nın, içinde üç keder ve elem senesinin çilesini doldurduğu Taif kasabasının genel görünüşü... İçinde sayısız facıaların cereyan ettiği zindanlar, sağ baştaki kalenin içindedir.

"— Şevketmeâb müsterih olsunlar... Kulları, kendilerinin ve bendelerinin ef'alini muhakeme edecek hâkim-i mutlakın huzurunda imişcesine hareket etmekle müftehir hâkimim."

Ve, Abdüllâtif Suphi Paşa, Namık Kemal'in **adem-i mes'uliyetine**, yâni, o günün hukuk tâbirlerinden birisinin içine sığdırılarak, beraetine karar verdi. ENİŞTE PAŞA, o muhterem ve mubarek insanın **hâkim-i mutlak** tâbirinden neyi kasdettiğini acaba o ânda anlamış mıydı ?

Fakat, DAHA SONRAki hadiseler, bu tek tâbirin içinde sadece insanların değil, devirlerin de şerefi olduğunu ENİŞTE PAŞA'ya kendi encâmı ve akibeti içinde isbat etti!

BİR BAŞKA HÂKİMİN ÖNÜNDE...

Ve, ENİŞTE PAŞA bu isbatı, bizzat kendi nefsinde, 1877 den sadece BEŞ SENE sonra, 1882 de, kendini, Sultan Aziz'i öldürmekle ittiham eden Sürûrî Efendi **(daha sonra Paşa)** nın riyasetindeki o yüz karası Çadırköşkü mahkemesi içinde gördü... O, beş yıl evvel, Abdüllâtif Suphi Paşa'dan masum bir ferdin, bütün gayesi ve hedefi vatanın selâmeti, hak ve hukukun hâkimiyeti olan hürriyetçinin haksız yere mahkûm edilmesini istemişti. Beş yıl sonra, kendisi, bütün nüfuzunu kaybetmiş, cinayetle ittiham edilmiş olarak bir başka hâkim önüne çıkarılıyordu : Fakat bu hâkim, **"— Benim için tek hâkim, Allah'tır..."** diyecek çapta eli öpülecek insan değil, hâkim kuvvetlerin önünde vicdanını ve ilmini kiralamış bir bedbaht kişi idi: Hem kendisini, hem adına adaleti icra ettiği devri lekeliyordu. İşte, artık üzerinde hiç bir makam ve unvan kalmamış, kaimbiraderi kendisinden bıkmış ve artık fedâ edilmesi kararlı müttehim olarak Sürurî Efendinin önüne çıkan ENİŞTE PAŞA'ya, Çadırköşkünde kendisini müdafaa imkânı verdirilmedi. Biraz "fazla" konuşacak olduğu zaman, önüne bizzat kendi mazisine ait belgeler çıkarıldı, sustu, ve İzzettin vapurunun bodrumunda Taif'e sürüldü : Önce idama mahkûm edilmişti, fakat, kaimbiraderi olan Sultan Hamid, **"ATIFET ve MÜRÜVVETİNDEN"** dolayı bu idam hükmünü ebedî sürgüne çevirmişti!

"Enişte Paşa"nın arkasında olubbitenler, Cemile Sultanın **encâm-ı hayat**'nda sûzişli bir ibret faslı hâlindedir : ENİŞTE PAŞA ile beraber idama mahkûm edilip, aynı garip ve ibretli mürüvvetle ölüm cezaları ebedî sürgüne çevrilen öteki eniştesi Damad Nuri Paşanın zevcesi Fatma Sultanı da beraberine alarak, öz ağabeyleri Sultan Hamid'in huzuruna çıkan Cemile Sultanın evvelâ yalvarmaları, daha sonra Padişahı Harem'den Selâmlığa çıkartan sert münakaşası kâr etmedi. Taif Mahkûmlarının her ânı daha tam bir kontrol altında idi. Acaba ENİŞTE PAŞA, bu elem ve hüzün yıllarında, bir zamanlar kendisinin gerçekleşmesine gayret ettiği devlet nizâmının nasıl bir ukûbet olduğunu idrâk etti mi? Bir zamanlar, kaimbiraderine tasfiyeleri için elinden gelen telkinleri yapmakla kalmıyarak, tatbikata da giriştiği düşüncelerinin kurbanı Mithat Paşa ile aynı zindanın komşu hucrelerinde çile doldururken hicâbından nasıl ölmedi de, 1885 senesi mayısının altıncı günü hücresinin kapısını kırarak, ellerinde yağlı kemendlerle üzerine saldıran câniler elinde can verdi? Aynı "mahkemenin" kararı ile Hicaz'a sürülmüş olan Şeyhulislâm Hasan Hayrullah Efendi, oğluna yazdığı mektupda, Damad Mahmut Paşanın, Mithat Paşa gibi mütevekkil ve kelime-i şehadet getirerek boynunu yağlı kemende uzatmadığını, cellâtlarla mücadele ettiğini, hayaları da sıkılmak suretiyle öldürüldükten sonra ayaklarından sürüklenerek divânhaneye çıkarıldığını, geceden hazırlanan mezarlığa götürülmek üzere gasılhaneye indirilirken vücüdünün titremesi üzerine henüz terk-i hayât etmediği anlaşıldığından boğazı sıkılarak son nefesini verdiğini yazar.

Bir PADİŞAH DAMADI, bir yeni PADİŞAH KAİMBİRADERİ ve bir zamanlar, Saray'ın en nüfuzlu adamı olmasına rağmen, ENİŞTE PAŞA'nın ölüsünü araştıran olmadı. Çünkü İKİ AYRI KUDRET vardır: Birincisi ikbâl devrinin rüzgârıdır : Eser ve geçer... İz bırakmaz. İKİNCİSİ ise tarihin sahifelerine girmiye lâyıktır : ZAMAN'ın hükmüne muvazî gitmemiş olabilir, hatta arızî ölçülerle damgalanabilir. Amma fânilerin söz hakkı SON bulduğu zaman TARİH, ebedî hükmünü verir.

Bir de bakarsınız ki HAİNlerle KAHRAMAN'lar yer değiştirivermiş !

Üstad Cemal Kutay'ın yeni eseri :

TARİH Sohbetleri

Yedinci sayısı çıktı

★ — **Her üç ayda bir çıkar. 1-2-3-4-5-6 ncı ciltlerinden az kalmıştır.**

★ — Herbiri karton ciltli 320 şer sahifedir.

★ — **Kitapçılarda satış bedeli on beş liradır. Abonelerine 11 lira 40 kuruşa ödemeli gönderilir.**

★ — İsteme adresi : Cemal Kutay, Müellif - Muharrir, Posta Kutusu 167, İstanbul'dur.

Modern İran'ın Doğuşu

Rıza Şah Pehlevî, bitkin bir millete yepyeni bir ruh aşılıyarak modern bir devlet kurmuştu.

Modern İran'ın kurucusu, Atatürk'ün sevgili "biraderi", büyük Türk dostu Rıza Şah Pehlevî.

1921 yılında İran çok güç bir durumdaydı: Bitkin bir halde olan memlekette İngiliz menfaatleri ile Rus menfaatleri çarpışıyor; hükümetin otoritesi sıfıra inmiş bulunuyordu. Devlet hazinesi tamtakırdı. Memleket haritadan silineceğe benziyordu. Tam o sırada iktidara gelen General Rıza Han Pehlevi, yurdunu kurtararak ona milletlerarası hayatta bir yer sağladı. Ebedî Şefimiz Atatürk'ün de yakın dostu, sevgili "birader"i olan, bugünkü Şah'ın babası Rıza Pehlevi'nin iktidara nasıl geçtiğini, o sırada Tahran'da olan ve memleketi İtalya'yı bir süre Ankara'da da temsil etmiş bulunan Büyükelçi CARLO GALLİ'den dinliyeceksiniz.

İran, tâbir caizse iki yüzlü bir ülkedir: Bir İran vardır, efsaneler diyarıdır. Zaferleri ve gözkamaştırıcı hayatı üç bin yıla yakın bir tarih süresini kaplar. Bir İran daha vardır ki bu, Birinci Dünya savaşından ikiye bölünmüş olarak çıkmıştı: Memleketin Güneyinde İngiliz, Kuzeyinde Rus askerleri vardı. İran savaş boyunca tarafsız kalmıştı ama, harbe giren milletlerin bütün acılarına da katlanmıştı. Çöküntü ve sefalet hemen her yana yerleşmeğe başlıyordu.

Derken Rus kışkırtmalarının sonucu olarak Geylân'da ayaklanma başladı. Hükûmet 22 ya da 23 Şubat 1921 de isyancılara karşı bir sefer heyeti göndermeği kararlaştırdı, bunun başına da General Rıza Han'ı tâyin etti. Bu karar,

İran'ın yeni kaderinin başlangıcı oldu. Memlekette büyük bir kaygı hüküm sürüyordu. Kacar sülâlesinin sonuncu hükümdarı olan Ahmet Şah kadına, eğlenceye düşkün bir kimseydi ve hiçbir otoritesi kalmamıştı. Hükûmet acz içinde kıvranıyordu. Devlet hazinesi bomboştu. Bu genel keşmekeş içinde İngiliz ve Rus entrikaları son haddi bulmuştu. Her iki rakip Devlet İran'ı kendi egemenliği altına almak istiyordu. İsyancılar Geylân'da cumhuriyet ilânını başarırlarsa yeni Devlet muhakkak Sovyetler Birliği'nin "uydu" larından biri haline gelecekti.

İşte bunun üzerine General Rıza Han hükûmetten isyanı bastırmak üzere kıtalarıyle birlikte Geylân üzerine gitme emri aldı. Bu emri yerine getirmeğe hazırlanıyordu ki, zihninde bir şimşek çaktı. Derdin başı Geylân'da değil, o sırada saltanat sürmekte olan hanedanda, korkakça barışçı bir politika güden, içinden çürüyüp kokmuş hükûmetlerde, insanların gevşekliğinde idi.

RIZA HAN TAHRAN ÜZERİNE YÜRÜYOR

İsyan bastırılsa bile hiçbir şey temelinden değişecek değildi. Hastalığı kökünden kazımak, bunun için de hemen harekete geçmek gerekiyordu. Onun için Rıza Han Geylân'a gidecek yerde yön değiştirdi ve 25 Şubat 1921 de askeri kuvvetlerin başında olduğu halde Tahran üzerine yürüdü. İşte İran'ın yeniden doğuşu o günden başlar.

Rıza Han Mazenderan'ın bir köyünde doğmuş, bir kazak alayına yazılmak için Tahran'a gelmişti. Alaya kumanda eden Rus subaylarından bir yüzbaşı bu yeni askerin büyük zekâsına, karar vermekteki sür'atine ve mizacındaki otoriteye hayran oldu. Rıza Han Tahran'a gelişinden birkaç yıl sonra albaylığa yükseldi. Çok geçmeden de general oldu. Boylu boslu, enerjik bir adamdı. Asil ve sakin görünüşlü bir yüzü vardı. İlk bakışta güven veriyordu insana. Yurdunun tehlikede olduğunu, ancak kendisiyle askerleri tarafından kurtarılabileceğini anlayınca hiç tereddüt etmedi.

İlk iş olarak başkenti işgal etti, hükûmet üyelerini işbaşından uzaklaştırdı ve yeni hükümetin idaresini kendisine sadık bir kimseye verdi. İran nihayet kendini saydıracak ve siyasi sahada olduğu kadar reformların hemen gerçekleştirilmesini sağlıyacak enerjik bir şefe kavuşmuş bulunuyordu. Rıza Han yeni seçimler yapılmasını istedi. Seçimler onun iktidarını perçinledi ve geniş tasarılarını gerçekleştirmek için muhtaç olduğu otoriteyi kendisine sağladı.

KACAR HANEDANI TAHTTAN UZAKLAŞIYOR

1923 te Kacar hanedanının sonuncu şahı olan Ahmed, İran'dan ayrılıp Paris'e gitti, Fransa'da geçirdiği sefahat hayatından sonra da 1930 da Neuilly'de öldü. Şahın gidişinden sonra Rıza Han iki şık arasında tereddüt etmekteydi. Memlekette cumhuriyet ilân ederek kendisi başkan olacak, yahut başında kendisinin bulunduğu yeni bir hanedanı iktidara getirecekti. Saltanat fasılası boyunca da silik bir naip, şaha vekâlet ediyordu. İşte ben 1924 te İtalya elçisi olarak güven mektubumu bu şahsa sundum. Ben Tahran'a geldikten az sonra naip de gitti, herkes : "Diktatör Rıza Han şahlığını ilân edecek mi acaba?" diye merak etmeğe başladı. Bense elçilik binasına yerleşir yerleşmez diktatörle birkaç bakanını akşam yemeğine çağırdım. Rıza Han'ın hoşlandığını bildiğimden, bir de poker partisi tertiplemiştim. İsabet de etmişim, çünkü epiy bir para kazandı ve buna pek sevindi. Sempatisini kazanmıştım artık : Çünkü evimi kendisine uğur getiren bir yer sayıyordu. Hemen ertesi günü bana türlü hediyeler gönderdi ve ondan sonra da bana karşı her zaman nazik bir ilgi göstermekten geri durmadı.

Rıza Han'ın işbaşına geçmesi İran'a hemen birçok faydalar sağladı. İlk iş olarak millet kendisine has bir çehre ve irade edinmişti. O zamana kadar memleketi aşiret reisleri idare etmişti. Şimdiyse iktidarda hiç bir aşirete bağlılık iddia etmiyen, sadece milli orduya dayanan bir adam vardı. Yeni rejimin sürekli olup olmıyacağını henüz kimse bi-

lemiyordu ama Rıza Han işleri enerjik, çabuk ve emin bir şekilde yürütüyordu.

RUS PROPOGANDASI YİNE FAALİYETTE

Sovyet propogadandası biraz yatışmıştı ama 1925 yılı mayısında özellikle Ermeni toplulukları arasında yeni bir taarruza girişmeğe yeltendi. Sovyetler, dinlerine çok bağlı olan müslümanlar arasında kendilerine taraftar bulamamaktaydılar. Onun için Sovyet propagandası ancak Ermeniler ve çok az sayıda bazı İranlılar arasında etki yapabiliyordu. Hükûmet başkanı Sovyet propagandasına karşı şiddetli tedbirler aldı ama bu işi başaramadı, Sovyetler de kendi düşüncelerinin memlekete girmiş olmasından yararlanıp ekonomik alandaki faaliyetlerini genişlettiler. Tam o sırada İran'ın Bakü Panayırına katılmasını istemek için Rusya'dan bir heyet geldi.

Öte yandan Sovyetler Hazer Denizindeki dalyanların işletme imtiyazı yalnız kendilerine verilsin istiyorlar, Enzeli ve Reşt petrol yataklarının işletilmesi için de Svenka - İran'la anlaşıyorlardı. Bu kurum çok ucuz bir taşıt teşkilâtı kurarak hakiki bir damping yapmağa başlamıştı.

Tâcirler ve özellikle İran hükümeti bu teşebbüslerin aleyhinde olduklarından ve imkân buldukça bunları önlediklerinden, Sovyetler Birliği idarecileri politik alanda baskı yapmağa kalkıştılar: Sınırdaki münazaalı bölgelere Rus askerleri yerleştirildi, Rus balıkçılarını korumak bahanesiyle de İran sularında Rus topçekerleri devriye gezmeğe başladı. Bütün bunlardan gaye, Kuzeydeki Rus nüfuzunu devam ettirmekti. Rusya'nın üzerinde egemenlik iddia ettiği bölge 1907 de bu Devlete verilmiş; fakat 1921 de Sovyet hükümeti bura üzerinde hak iddia etmekten kesin olarak vazgeçmişti.

YENİ ŞAH BÜYÜK BİR TÖRENLE TAC GİYİYOR

Rıza Han'ın Şah ilân edilmesi ve tac giymesi birkaç defa geri bırakıldı. Herkes hâlâ şu soruyu sormaktaydı: Geleneksel imparatorluk şeklini muhafaza mı etmeli, yoksa cumhuriyet rejimini mi kurmalı? Molla'lar bu konuda uzun tartışmalar yaptılar, sonunda İran'ın çok eski geleneklerinden vazgeçmenin imkânsız olduğuna karar verdiler. 15 Aralık 1926 da ortak bir toplantı yapan Âyan ve Mebusan Meclisleri önünde ve kordiplomatik de hazır bulunduğu halde Rıza Han İran'a ve Anayasaya bağlılık andı içti. Bu sırada bir hâdise oldu: Yeni Şah yemin ederken Kur'anı öpmeği unutmuştu. Molla'lar telâşlandılar ve bunu kendisine hatırlattılar. Bunun üzerine Şah geri geldi, beyaz sarıklı Mollaların arasına girerek üç defa Kur'anı öpüp başına koydu. Dimdik boyu, iri vücudü, esmer teniyle tam bir şah, bir imparator tipi vardı onda.

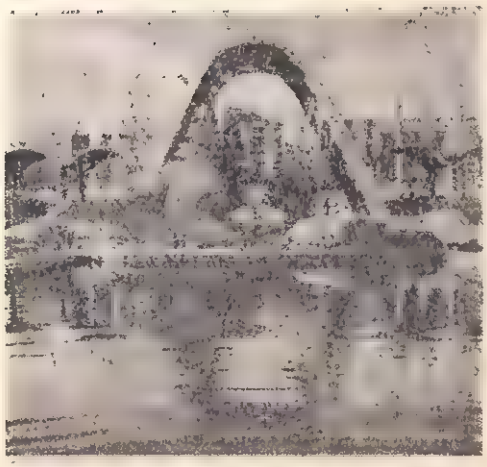

Tahran'ın modern binalarından Pasteur Enstitüsü.

Ertesi gün de sarayda tac giyme töreni yapıldı. Güneş ışıldıyordu, gökyüzü bulutsuzdu, Gülistan sarayının bahçeleri de Binbir Gece Masalları'ndaki bahçeleri andırıyordu. Çok yaygın bir İran âdetine uyularak minicik aynalarla süslenmiş bir kürsünün üstüne mermerden yapılmış çok eski taht yerleştirilmişti. Bütün eski hanedanların gelmiş geçmiş mensupları bu tahtın üzerine oturmuşlardı. Yeni Şah bir konuşma yaptı. Ağır ağır konuştu, gür sesi gururlu bir eda ile yükseliyordu. Birkaç yıl önce Mazenderan'dan gelmiş olan

asker şu andan başlıyarak kıraliar kıralı olmuş, eski hanedanların şanlı kaderlerinin devamcısı haline gelmişti.

DİPLOMATLARA VERİLEN ALTIN LİRALAR

O sırada baş teşrifatçı diplomatların önünden geçti. Peşinden bir uşak geliyordu; elinde, içi altın paralarla dopdolu gümüş bir tepsi vardı. Her diplomata şahın tac giymesi dolayısiyle darbettirilmiş olan bu altın paralardan birer tane verildi. Devlet ileri gelenleri, generaller ve yüksek şahsiyetler de bu altın paralardan birer tane aldılar. Tahran şehri baştan başa milli renklerle donanmıştı. Büyük bir kalabalık sokakları doldurmuştu. Şahın sarayı önünde toplanmış, çok zengin olan müzeyi ziyarete başlamıştı. Bu muazzam kalabalık, çok eski olan kıymetli taşlarla kakmalı altın "Tavus Tahtı" na hayranlık ve saygı ile bakıyor, onun yanında duran daha küçük ve yakutlarla kaplı pembeli yeşilli somaki mermerden öteki tahtı seyrediyordu.

Devrilen hanedanın mensubu olan prensler de bizimle birlikte bekliyorlardı. Şah içeriye girdi ve törenle geçip tahta oturdu. Mollalar dualar ediyorlardı. Şah - tıpkı vaktiyle Napoleon'un yaptığı gibi - tacı kendi başına kendisi yerleştirdi. Tören sona erince büyük meydanda muazzam bir askeri geçit resmi yapıldı. Başta askeri kıtalar geliyor, bunları aşiret temsilciler, Kürt, Kâşgâi, Belçû atlılar izliyordu. Bunların ardından muhafız kıtalarının atlıları, yine atlı posta tatarları ve seyisler gelmekteydiler. En geriden Şahın arabası geliyordu.

Kortej, muazzam Saadâbâd sarayının büyük bahçesine doğru ilerledi. Şah'ın oğlu olup o sırada yedi yaşında bulunan Muhammed Rıza, babasının yanından hiç ayrılmamıştı. Rıza Şah bütün tören boyunca oğlunu elinden tuttu.

RIZA ŞAH PEHLEVİ'NİN BAŞLICA MEZİYETLERİ

Rıza Şah'ın başlıca meziyetleri bir konu hakkında çabucak karar vermesi, ileriyi doğru olarak görebilmesiydi. Çok iyi bir teşkilâtçı olduğundan, can çekişmekte olan İran'a hayat, kuvvet ve şeref sağlıyacak olan bütün tasarıları kısa zamanda gerçekleştirebildi. Yurdunda yeni bir havanın estiğini anlatmak için ona eski ve tarihi "İran" adını yeniden verdi. Pers Kırallığı, Acem şahlığı gibi adlar da böylece tarihe karışmış oldu.

Şah'ın ilk işi orduda köklü bir reform yapmak oldu. Bir rejim ancak bunu değiştirmek için gerekli olan alet, yani kuvvet elde tutuldukça tadil edilebilir. İran'da ise bu özellikle lâzımdı; yeni tedbirlerin devrimci, ihtilâlci nitelikleri vardı çünkü. Herşeyin baştan başa değiştirilmesi, yeniden yapılması gerekiyordu: Binlerce yıldır yerleşmiş tembellik ve aldırmazlık alışkanlıklarını yenmek; eldeğmemiş muazzam servetleri işletmek ve değerlendirmek, maliye işlerine çekidüzen vermek, hakimlere âdil olmağı öğretmek, modası geçmiş ziraat usullerini değiştirmek, halkı çeşitli hastalıklardan kurtarmak icap ediyordu.

Bu değişikliklerin en büyüğü, "Kapitülâsyon" ların kaldırılması oldu. Böylece yabancılar memlekette akıllarına estiği gibi bağımsız davranamaz, yerli halka karşı üstünlük taslıyamaz oldular. O zamana kadar İran üzerinde emperyalist amaçlar beslemiş olan Devletler elinde bu kapitülâsyonlar, memleketin gelecekteki gelişmesine büyük bir engel teşkil ediyordu. Yeni Şah ise bu gelişmeyi daha o zamandan gayet belirli ve güvenli olarak görmekteydi.

ŞAH RIZA'NIN TAHTTAN UZAKLAŞTIRILIŞI

Şah'ın tahta sıkışı sırasındaki geçit resmi dolayısiyle askeri kıtaların, aşiret temsilcilerinin halkın çılgınca alkışları arasında geçişlerini daha önce anlatmıştım. Birkaç yıl sonra yeni İran ordusunun yaptığı geçit töreni ise bambaşka, fakat çok daha mânalı oldu. Bu çok disiplinli ordu başında genç subayları olduğu halde yeni silâhlarla mücehhez ve pırıl pırıl üniformalar giymiş olarak Rıza Han'ın önünden geçti.

Yalnız halk bu orduyu çılgınca alkışlamakla kalmadı. Yabancı ülkelerin temsilcileriyle askeri ataşeleri de yeni bir insan neslinin teşekkül etmekte olduğunu ve yeni Şah'ın idaresi altında İran'ın bundan böyle milletlerarası alanda önemli ve sağlam bir yer işgal etmekte bulunduğunu hissettiler. Bu ise nizam, disiplin ve asil bir barışçı politika bakımından değerli bir vaad niteliğini taşımaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Ruslarla İngilizler İran'ı bir kere daha işgal ettiler. Her iki Devlet de Rıza Şah'tan, savaş başladığı sırada tarafsız kalacağı yolunda yaptığı demeci geri almasını istiyorlardı : Yani İran da İngiliz - Rus politikasına katılacaktı. Şah bu isteğe inadla karşı koydu. Onun bu kesin tavrı yurdunun bağımsızlığına verdiği büyük önemi gösterir. Nihayet kendisi, 16 Eylül 1941 de oğlu Muhammed lehine tahttan vazgeçmeğe zorlandı. Bunu da gayet kesin tehditler karşısında yapmak zorunda kaldı. İngilizler bununla yetinmediler, bu büyük yurtseveri önce Kenya'ya, sonra Transvaal'e sürgün ettiler. 25 Temmuz 1944 te de Rıza Şah Johannesburg'da hayata gözlerini yumdu. Savaş sona erince Muhammed Şah da babasının izinde yürüyerek onun eserine devam etti. Onun için İran Doğu memleketlerinin en aydınlarından biri sayılmak gerektir ve memleket ileriliğe, kapılarını her gün daha çok açmaktadır.

Çeviren : **S. Tiryakioğlu**

iyi planlanan ve yürütülen
bir reklâm ve tanıtma faaliyeti
bir müessese için
masraf kapısı olmaktan çıkar;
karşılığını kat kat getirir.

BASIN İLÂN KURUMU

Cağaloğlu, Türkocağı Cad. no. 1, kat: 3
Telefon: 27 66 00 - 27 66 01. İstanbul

Basın : 11758

Tarih — 350

Tarihten ibretli fıkralar

ADAM YERİNE KOYMUYORLAR

Kethüdazade Arif Efendi tanıdıklarından birinin oğlunu münasip bir yere yerleştirmesi için yakın ahbabı olan devrin şeyhülislâmına bir tavsiye mektubu yazdı. Şeyhülislâmdan :

"— İmtihana girsin, kazanırsa bir yer buluruz" cevabını alınca canı sıkıldı. Birkaç gün sonra Arif Efendi şeyhülislâmı görünce sordu :

"— Sen imtihanla mı bu mansıba geldin?"

Şeyhülislâm Efendi gülerek :

"— Beni de, dedi, işte onun için bir türlü adam yerine koymuyorlar ya!.."

FUAT PAŞANIN HAKEMLİĞİ

Keçeci Zade Fuat Paşanın sadrazamlığı zamanında ölen zengin bir Ermeninin katolikler katolik, protestanlar protestan olduğunu iddia ediyorlardı. Bu ihtilâflı çekişme, hatta kavgaya kadar vardı. Her iki taraf sadrazama müracaatla mezhep noktasından meydana gelen bu ihtilâfın hallini istediler. Fuat Paşa katoliklere :

"— Ölenin katolik olarak öldüğüne tamamen emin misiniz?" diye sorunca hepsi birden :

"— Tamamile eminiz" cevabını verdiler.

"— Demek ki ruhuna siz malik bulunuyorsunuz, değil mi?"

Katolikler hep bir ağızdan :

"— Evet efendim" deyince Fuat Paşa :

"— O halde insaf edin, cesedi de Gregoryenlerin olsun" dedi.

Bu kestirme cevap üzerine katolikler bir şey diyemediler. Ölü, protestanlar tarafından gömüldü.

HÜRRİYET REZİLİ

Mithat Paşanın muhakemesinde zabıt kâtibliğinde bulunan, zayıf ve esmer olduğu için Çingene lâkabı ile anılan Ali Rıza Bey, ikinci defa Rize'de müddeiumumî iken, İkinci Meşrutiyet inkılâbı olmuştu. Birçok yerlerde olduğu gibi, Rize'de de halk, memurların bazılarını "istemeyiz" diye vazifelerinden uzaklaştırırken, onu da şehirden ayrılmağa zorlamışlardı. İyi bir adam olan Ali Rıza Bey, Rize'den ayrılırken tesadüf ettiği eşraftan Hulûsi Efendiye şöyle demişti :

"— Otuz senedir istibdad esiri idik; şimdi de hürriyet rezili olduk!"

HALET EFENDİNİN ALAMADIĞI

Sultan İkinci Mahmut devrinde meşhur Hâlet Efendinin hışmına uğrayanlardan biri de kethüda Moralı Osman Efendi idi. Hâlet Efendi bu zatı azlettirmek, rütbesini almak, âdi işlerde kullanmak gibi türlü hakaretlere uğrattığı halde, bayramlaşmak için evine geldiği zaman tâ merdiven başından karşılar, izaz ve ikram ederdi.

Bir gün bu garip iltifatın manasını merak edip soranlara Hâlet Efendi şu cevabı vermişti :

"— Evet ben bu adamı hiç sevmem. Rütbesini, memuriyetini, varını yoğunu aldım. İstesem canını da alabilirim ama, üzerinde bir Osman Efendilik var ki, onu alamıyorum!"

ALLAHTAN İMDAT

Keçecizade İzzet Molla'nın Fuat, Reşat, Murat ve Sedat adlı dört erkek evlâdı vardı. Sultan Mahmut bir gün kendisine :

"— Bir oğlun daha olursa adını ne koyarsın?" diye sordu. İzzet Molla hemen şu cevabı verdi :

"— Allahtan imdat!"

Tarih — 351 (Basın: A. 20155 — 10581)

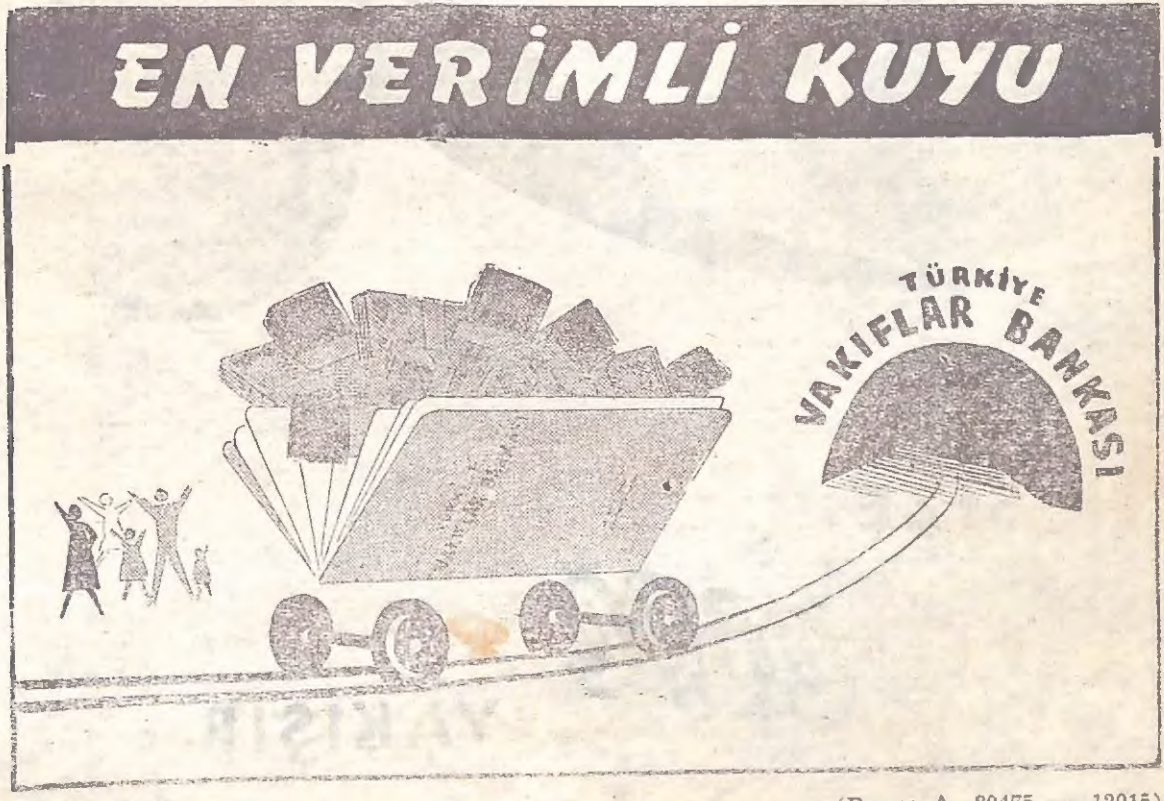

Tarih — 352 (Basın: A. 20475 — 12015)

HER MEVSİMDE

SİZE

akfil

YAKIŞIR